

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
LIETUVIŲ KALBOTYROS IR KOMUNIKACIJOS KATEDRA

Simona Vyniautaitė

Studijų programos *Lietuvių kalbotyra*
II kurso studentė

**SKUODO APYLINKIŲ ŠNEKTOS:
SOCIOLINGVISTINIS IR KALBINIS ASPEKTAI**

Baigiamasis magistro darbas

Darbo vadovas
doc. dr. Juozas Pabrėža

Šiauliai, 2015

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
LIETUVIŲ KALBOTYROS IR KOMUNIKACIJOS KATEDRA

TVIRTINU

Katedros vedėja
doc. dr. Jolanta Vaskelienė

.....
(Parašas)

2015-.....-.....
(data)

SKUODO APYLINKIŲ ŠNEKTOS:
SOCIOLINGVISTINIS IR KALBINIS ASPEKTAI

Baigiamasis magistro darbas

Darbo autorė
Simona Vyniautaitė

Patvirtinu, kad šis darbas yra savarankiškas

.....
(Parašas)

.....
(data)

Katedros administratorė
Irma Jurgaitytė

.....
(Parašas)

.....
(data)

Šiauliai, 2015

TURINYS

Įvadas.....	4
1. Sociolingvistikos samprata.....	7
1.1. Sociolingvistikos įvairiapusiškumas.....	7
1.2. Sociolingvistikos situacija Lietuvoje.....	9
2. Ke❑vių, Vižaičių, Skuodo, Šarkės, Ylaki❑, Lūknių, Mósédžio šnektų fonetinės ypatybės.....	12
2.1. Bendrosios fonetinės ypatybės.....	12
2.2. Galūnių redukcija.....	15
2.3. Regresyvinė balsių asimiliacija.....	16
2.4. Kirčiavimas.....	17
3. Sociolingvistinė anketų analizė.....	19
3.1. Demografiniai duomenys, išsilavinimas, veikla.....	19
3.2. Kalbos vartojimas.....	24
3.3. Požiūris į kalbos vartojimą.....	29
3.4. Gimtosios kalbos samprata, tautinė ir tarminė savimonė.....	35
3.5. Gretinamoji punktų analizė.....	44
Išvados.....	53
Šaltiniai ir literatūra.....	55
Santrauka.....	60
Summary.....	61
Priedai	
1 priedas. Transkribuoti šnektų tekstai	
2 priedas. Punktų anketos	
3 priedas. Pateikėjų anketos	

IVADAS

Magistro darbo tema – Skuodo apylinkių šnektos: sociolingvistinis ir kalbinis aspektai. Kalba ir socialinis dėmuo šiuo atveju susiję su etnografinė grupe – žemaičiais, todėl manytina, kad šis tyrimas, nors ir nedidele dalimi, yra Skuodo krašto žemaičių sociolingvistinis bei kalbinis atspindys, neretai lemtas būdo, mąstymo, elgsenos ypatybių.

Darbas parašytas naudojantis surinktais duomenimis projektui „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ (plačiau žr. www.tarmes.lt). Tai Lietuvių kalbos instituto vykdytas ir Lietuvos mokslo tarybos finansuotas projektas, kurio tikslas – surinkti naujos medžiagos iš visų lietuvių kalbos tarmių; patikslinti tarmių bei patarmių ribas; surinkti svarbiausius sociolingvistinius duomenis. Siekta surinkti medžiagos (anketų, garso įrašų) iš 735 punktų Lietuvoje ir 15 punktų užsienyje. Šiuo projektu fiksuota XXI a. pradžios lietuvių kalbos situacija, užtikrintas lietuvių tarmių tyrimų tęstinumas.

Darbo **objektas** – Skuodo apylinkių šnektų sąveika su vartotojais ir šių šnektų fonetinės ypatybės.

Magistro darbo **tikslas** – iš įrašų, transkribuotų rišlių šnektų tekstų aprašyti fonetines ypatybes, būdingas Skuodo apylinkių šnektoms, iš gautų anketinių duomenų ištirti šnektas sociolingvistiniu aspektu, sugretinti šnektų duomenis.

Darbo **uždaviniai**:

- 1) sutranskribuoti tekstus;
- 2) remiantis įrašyta tarminė medžiaga ir transkribuotais tekštais, apibūdinti Skuodo apylinkių šnektų fonetines ypatybes;
- 3) išanalizuoti Skuodo apylinkių šnektų sociolingvistinius duomenis;
- 4) sugretinti pateikėjų atsakymus.

Naudoti aprašomasis, sociolingvistinės analizės, skaičiavimo ir gretinimo **metodai**.

Darbo **šaltiniai** – Ke^ovių (12)¹, Vižaičių (13), Skuodo (29), Šarkės (30), Ylaki^o (31), Lūknių (38), Mósėdzio (40) gyventojų apklausos anketos² (žr. 3 priedą), garso įrašai. Pokalbiai su pateikėjais įrašyti: 2011 m. Ylakiuose (įrašė Reda Lenkytė), Vižaičiuose (įrašė Simona Vyniautaitė); 2012 m. Mósėdyje ir Skuodė (įrašė Juozas Pabrėža); Ke^oviuose, Šarkėje ir Lūknėse (įrašė Sandra Lileikytė, Simona Vyniautaitė). Anketas pildė Juozas Pabrėža. Pagal projektą medžiaga turėjo būti renkama fiksuotuose Skliauštės (13) ir Pāluknės (38) (*Lietuvių kalbos atlasas* I, žemėlapis nr. 1) punktuose, tačiau jie yra gerokai apnykę, čia beveik nebesama

¹ Skliausteliuose nurodomas punkto numeris. Iš viso šiaurės žemaičių patarimei priklausančių punktų yra 90.

² Anketos sudarytos Lietuvių kalbos instituto pagal *Lietuvių kalbos atlaso* klausimyną.

vietinių, t. y. punkto ribose gimusių ir nuolat jame gyvenančių, gyventojų. Dėl šios priežasties paimtas Vižaičių punktas, kuris yra *Lietuvių kalbos atlase* nefiksuotas, tačiau netoli Skliaūstės, bei nefiksuotas Lūknių punktas, esantis šalia Pāluknės. Apklausti ir įrašyti 57 skirtingų kartų pateikėjai: jaunesniosios (iki 30 m.), vidurinės (31–49 m.), vyresniosios (50 m. ir vyresni).

Kečių punktas yra Aleksándrijos seniūnijoje, atstumas – 11 km. Gyvena apie 50 gyventojų. Iki rajono centro Skuodo yra 20 km, iki Klaipėdos – 96 km. Esama istorijos paveldo (markapiai³).

Vižaičių punkte gyvena apie 400 gyventojų. Kaimas įsikūręs 7 km nuo Ylakių miestelio. Artimiausias miestas yra Skuodas (27 km), didmiestis – Klaipėda (100 km). Vižaičiuose veikia biblioteka, iš istorijos paveldo objektų taip pat minėtini markapiai.

Skuodas – administracijos (rajono savivaldybės) centras. Gyvena apie 6600 gyventojų. Atstumas iki artimiausio didmiesčio Klaipėdos yra 75 km. Esama architektūros, dailės paveldo objektų, muziejų, leidžiamas laikraštis.

Šarkė – Aleksándrijos seniūnijos kaimas (8 km). Gyvena apie 30 žmonių. Atstumas iki Skuodo yra 10 km, o iki Klaipėdos – 86 km. Šiame kaime išlikusi buvusi dvaro sodyba.

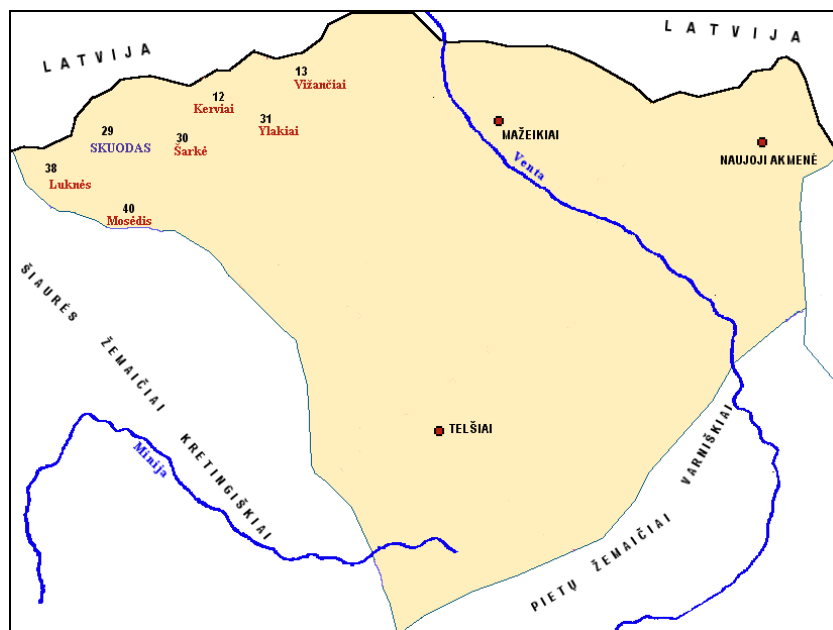
Ylakių miestelis yra administracijos (seniūnijos) centras. Gyvena apie 1000 gyventojų. Iki Skuodo yra 20 km, Klaipėdos – 100 km. Įkurtas muziejus, suburtas folkloro ansamblis, esama įvairaus paveldo objektų. Veikia ne tik katalikų, bet ir baptistų bažnyčia.

Lūknių kaimas priklauso Skuodo seniūnijai, įsikūręs 7 km nuo šio miesto. Iki Klaipėdos yra 68 km. Lūknėse gyvena apie 440 gyventojų, yra bendruomenės centras, veikia biblioteka, išleista nedidelės apimties atsiminimų knyga apie kaimą.

Mósėdžio miestelis – administracijos (seniūnijos) centras. Gyvena apie 1200 gyventojų. Atstumas iki Skuodo yra 12 km, Klaipėdos – 55 km. Įkurtas akmenų muziejus, etnografinis ansamblis, esama įvairaus paveldo objektų.

Punktai pavaizduoti 1 pav.

³ *Markapiai* – ‘maru mirusiųjų kapai’ (*Lietuvių kalbos žodynas*).

1 pav. Punktai

Darbo **struktūra**: įvadas; referuojamoji dalis, kurioje aptarta sociolingvistika, jos situacija Lietuvoje; tiriamoji dalis, kurioje aprašyti Skuodo apylinkių šnektų fonetiniai bruožai, analizuoti ir gretinti anketiniai duomenys; išvados; šaltiniai ir literatūra; santrauka; priedai (įrašyti atskirai), kuriuose pateikti transkribuoti šnektų tekstai, punktų bei pateikėjų anketos.

Darbo **aprobacija**. Šiaulių universitete Humanitariniame fakultete vykusioje XIX bakalaurantų ir magistrantų mokslinių darbų konferencijoje „Studentų darbai-2015“, skirtoje 140-osioms Povilo Višinskio gimimo metinėms paminėti, skaitytas pranešimas „Skuodo apylinkių žemaičių požiūris į kalbos vartojimą“. Šis pranešimas skaitytas ir Vilniaus universiteto Kauno humanitariniame fakultete surengtoje XIX respublikinėje studentų lituanistų mokslinėje konferencijoje literatūrologui Juozapui Girdzijauskui atminti.

Vienas iš svarbiausių magistro darbe naudotų mokslinės literatūros šaltinių yra pagal projekto duomenis parengtas atlasas *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)* (2014). Minėtinos monografijos *Miestai ir kalbos* (2010), *Miestai ir kalbos II: sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis* (2013). Remtasi Daivos Aliūkaitės, Laimos Kalėdienės, Meilutės Ramonienės darbais, kuriuose analizuota kalbos ir visuomenės sąveika, ir kitų mokslininkų sociolingvistiniais tyrimais. Didelė reikšmė teikta dialektologijos, etnologijos darbams.

1. SOCIOLINGVISTIKOS SAMPRATA

1.1. Sociolingvistikos įvairiapusisškumas

Sociolingvistika – viena iš naujausių kalbotyros šakų. Ją galima suvokti kaip vis dar besiformuojantį mokslą (ypač šalyse, neturinčiose gilių sociolingvistinių tyrinėjimų tradicijos, priešingai nei JAV, su kuriomis siejama dauguma sociolingvistikos teorijų), keliantį diskusijų tiek žvelgiant į teorines apibrėžtis, tiek į sąsajas su kitais mokslais.

Sociolingvistikos mokslas vertinamas nevienareikšmiškai, vyrauja skirtingos sampratos. Dažnai šią kalbotyros šaką įvairiai traktuoja ne tik užsienio, bet ir lietuvių kalbininkai (Kačiuškienė, Kruopienė 2012, 17), todėl sociolingvistika – tam tikras diskusijų, polemikos objektas. Pasak Laimos Grumadienės (1994, 7–8), amerikiečių mokslininkas Dell Hymes mano, kad sociolingvistika yra kelių mokslo šakų – kalbotyros, etnografijos, psichologijos, sociologijos – sankirtoje esanti mokslo sritis, o kai kurie kiti mokslininkai sociolingvistiką laiko kalbos sociologijos dalimi. Pirmuoju atveju sociolingvistika suvokiama kaip interdisciplina. Net ir nelaikant lygiaverčiais dėmenimis visų šių mokslo šakų, nesutinkant su interdisciplinos samprata, etnografija ir psichologija gali papildyti sociolingvistiką. Kai kuriose situacijose etnografinis išėities taškas tampa itin svarbus, pvz., jei tiriamos skirtingos etninės grupės, etnografinių regionų gyventojai. Esama ir etnografinio metodo (plačiau žr. Čekuolytė 2012). Psichologinis ar etnopsichologinis aspektas teikia galimybę pažvelgti į tam tikrus galimus veiksnius, įtakas, lemtas būtent tiriamųjų būdo, mąstymo, elgsenos ypatybių. Psichologijos ryšys išvelgtinas ne tik su tiriamaisiais, bet ir su tyrėjais, nes „tyrėjas dar turi būti ir neblogas psichologas“ (*Visos tarmės gražiausios* 2013, 30). Dėl skirtingų sampratų labai tiksliai apibrėžti, įvertinti sociolingvistiką kaip mokslą gana sudėtinga. Būtų galima teigti, kad įvairios sankirtos, sąsajos su kitomis mokslo šakomis ir yra vienas svarbiausių sociolingvistikos bruožų, galinčių padėti atskleisti tam tikras priežastis, įtakas, todėl į jį reikėtų atsižvelgti tiriant kalbą sociolingvistiniu aspektu.

Poziciją, teigiančią esant sociolingvistikos sąsajas su kitomis kalbotyros ir apskritai mokslo šakomis, patvirtina metodo savitumas, naujumas. Kaip teigia L. Grumadienė (1994, 12), „daugiausia naudos sociolingvistika duoda skverbdamasi į kitas kalbotyros sritis, sudarydama sąlygas kitaip žvelgti į žinomus dalykus. Sociolingvistinis požiūris gali būti naudingas ir kitoms gyvenimo sritims, ne vien mokslui“. Galimybė sociolingvistinį požiūrį pritaikyti įvairiose srityse įrodo sociolingvistikos lankstumą, gebėjimą transformuotis, derintis prie situacijų, net nesusijusių su mokslu. Išryškinama sociolingvistikos reikšmė, išplečiamos veikimo ribos. Šiuo atveju tai mokslas, glaudžiai susijęs su kasdienybe, neprarandantis aktualumo. Pabrėžiamas taip

pat priešingas aspektas – ne tik į sociolingvistiką gali / turi būti įtraukiami kiti mokslai, bet ir pati sociolingvistika gali tapti tuo dėmeniu, kuris papildo. Taigi sociolingvistikos kaip plataus, nevienalyčio, dinamiško darinio samprata yra gana įtikinama.

Požiūris į tiriamą objektą irgi įvairuoja. Pasak L. Grumadienės, sociolingvistikos objektas – kalbos ir visuomenės santykiai, sąveika su vartotojais, kultūra (Ten pat, 11). Stasio Tumėno teigimu, šis mokslas tyrinėja socialinių, ekonominių, psichologinių, politinių veiksnių įtaką kalbai (2006, 163). Dar kaip objektai išskiriami dialektologija ir žodžių reikšmių santykio su kultūra tyrimai (Grumadienė 2004, 150), kalbos prestižas (Miliūnaitė 2010, 238), visuomenės grupių dvikalbystė⁴ (Spolsky 1994, 77). Kadangi nesama vienodo sociolingvistikos traktavimo, atsiranda skirtingų tiriamo objekto sampratų. Svarbu ir tai, kad sociolingvistika skyla į įvairias kryptis. Dėl šios priežasties nėra vienalyčio teorinio pamato, todėl „įvairių sociolingvistikos pakraipų atstovus domina skirtingi dalykai“ (Marcinkevičienė 1994, 49). Tuo galima paaiškinti sociolingvistikos tyrimų objektų įvairovę. Apskritai objektas tampa ne svarbiausias dalykas, nes manoma, kad reikšmingesnis pats sociolingvistinis požiūris.

Tiek sociolingvistikos, jos tyrimų objektų samprata, tiek ir šio mokslo kryptys yra gana sąlygiškas ir diskusijų keliantis dalykas, nes daug kas priklauso nuo požiūrio. Vienas iš galimų sociolingvistikos skirstymų – tai mikrosociolingvistika ir makrosociolingvistika. Pabrėžtina, kad makrosociolingvistika dabar dažniau vadinama kalbų planavimu ir kalbų politika (Kalėdienė 2011a). Minėtinos kai kurios kitos sociolingvistikos kryptys:

- taikomoji sociolingvistika (Kalėdienė 2011b);
- variantų, arba kiekybinė, sociolingvistika (pagal vieną iš sampratų, dar vadinama geolingvistika (Ten pat);
- gyvosios kalbos etnografija (Marcinkevičienė 1994, 47);
- socialinė dialektologija (Ten pat, 49);
- sociolingvistinė dialektologija (Grumadienė 2004, 153);
- nekalbininkų kalbotyra (Župerka 2012, 29, 49).

Kai kurios iš šių kryptų rodo glaudžią sociolingvistikos sąsają su dialektologija: socialinė ir sociolingvistinė dialektologija, geolingvistika, skirianti ypatingą dėmesį tarmėms ir jų atmainoms (priklauso nuo požiūrio, nes terminas traktuojamas trejopai (Kalėdienė 2011b). Geolingvistika dar suprantama kaip tradicinės dialektologijos virsmo rezultatas (*XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)* 2014, 36). Svarbu tai, kad sociolingvistika tiria vienalytes kalbos bendruomenes⁵, o geriausiai tokių

⁴ Dvikalbystės problemai nemažai dėmesio skiria Simas Karaliūnas (2008, 313–440), analizuojamas taip pat kalbos ir tarmės santykis kaip galima dvikalbystė (Tumėnas 2007, 142–153).

⁵ Vis dėlto pastebima, kad kalbos bendruomenė yra viena iš neapibrėžčiausių sociolingvistikos kategorijų (Aliūkaitė 2010, 44).

bendruomenių tyrimą iliustruoja tarmių tyrimai. Taigi ir šiuo aspektu sociolingvistika siejasi su dialektologija. Pasak Daivos Aliūkaitės, socialiniai veiksniai yra įtraukiami į tarmių tyrinėjimus, o tai išplėtė tarmėtyrininkų tyrimų lauką (2013). Taip dialektologija papildoma pačia sociolingvistikos esme – socialinėmis kategorijomis, dėl kurių susidaromas išsmaesnis tyrimo vaizdas, gaunami tikslesni rezultatai.

Dialektologija kai kurių mokslininkų (žr. Grumadienė 2004, 150) laikoma sociolingvistikos objektu. Sąsają galima išvelgti ir kalbant apie įvairavimą. Zigmas Zinkevičius teigia, kad dialektologija – tai mokslas apie tarmes, jų įvairumą, to įvairumo atsiradimą (1994, 6), o Keith Walters pažymi, kad „daugelis sociolingvistų yra tvirtai įsitikinę, kad įvairavimą turi tirti kiekviena bent šio to verta kalbos teorija, nors ir būtų didelių nesutarimų dėl pačios metodikos“ (1994, 69). Taigi įvairumas, variantiškumas, jų daroma įtaka yra labai svarbūs veiksniai tiek dialektologijai, tiek sociolingvistikai. Galima tai laikyti esminiu dalyku, nes, nesant įvairumo, prasmės netektų ir socialinių kategorijų, padedančių gauti išsamesnius rezultatus, įtraukimas į tyrinėjimus.

Žvelgiant į sociolingvistikos raidą, taip pat susiduriama su dialektologija. Pirmosios ir antrosios sociolingvistikos bangos⁶ atskaitos taškas yra dialektologinis (trečiosios – stilistinis) (Čekuolytė 2012, 6). Pabrėžtina, kad, turint tikslą išskleisti dialektų kontinuumą, registruoti variaciją, sociolingvistiniai duomenys yra būtini (Aliūkaitė 2013). Tai aiškiai parodo šių dviejų kalbotyros šakų ryšį, „pagalbą“ viena kitai ir patvirtina, kad išsamiausi, tiksliausi tyrimų rezultatai bus gauti jungiant abi mokslo šakas. Šiuo atveju sociolingvistika įterpiama į dialektologijos tyrinėjimus. Dar vienas reikšmingas dalykas – kalbos traktavimas. Ritos Miliūnaitės teigimu, „tradiiciškai sociolingvistikoje įprasta tirti laisvosios sakininės vartosenos, t. y. kasdien vartojamos nekontroliuojamos kalbos duomenis“ (2009, 120). Dialektologijos tyrinėjimai taip pat remiasi kasdiene nekontroliuojama kalba. Taigi medžiaga, skirta tirti, tinkama ir dialektologijai, ir sociolingvistikai. Dėl šios priežasties atsiranda galimybė skirtingus požiūrius lengvai derinti tyrimuose.

1.2. Sociolingvistikos situacija Lietuvoje

Sociolingvistika yra nesena kalbotyros šaka, todėl Lietuvoje ji neturi stiprių tradicijų. Teigiama, kad savarankiška sociolingvistikos mokykla dar tik formuojasi (Aliūkaitė 2010, 45). Tam įtakos turėjo kitų kalbotyros krypčių vyravimas, populiarumas XX a. pabaigoje (istorinė

⁶ Pirmoji sociolingvistikos banga siejama su kiekybinėmis apklausomis ir sociolingvistiniais interviu, antroji – su etnografinio metodo įtraukimu į tyrimus, trečioji – su etnografinio metodo įsivyravimu (plačiau žr. Čekuolytė 2012, 4–7).

lyginamoji kalbotyra, deskriptyvinė-preskriptyvinė gramatika), todėl „<...> sociolingvistika Lietuvoje buvo sutikta priešiška“ (Kalėdienė 2011a). Sociolingvistika anksčiau Lietuvoje dar buvo siejama su lietuvių – rusų dvikalbystės tyrimais. Esama požiūrio, kad sociolingvistika yra labiau sociologija ar kalbos sociologija, bet ne kalbotyra. Dėl šios priežasties dažnai sociolingvistikai suteikiamas nepakankamas dėmesys, ji tarsi suvokiama kaip mažiau svarbi kalbotyros šaka. Manytina, kad Lietuvoje sociolingvistiniai tyrimai dar yra nelabai populiarūs, jų atliekama palyginti mažai, taip pat gana sunkiai prieinami atlikti tyrimai kitose šalyse (Grumadienė 2004, 150–151; Kačiuškienė, Kruopienė 2012, 17).

Nors esama problemų, jau pastebimi teigiami pokyčiai, labiau domimasi sociolingvistika. Išryškėja gana dviprasmiška situacija, tarsi svyruojanti tarp nepakankamo dėmesio ir susidomėjimo ribos. Šio mokslo raidos stiprėjimą, pasak L. Grumadienės (2004, 151), lėmė keletas veiksnių:

- naujų duomenų bazių kūrimas;
- miestų kalbos tyrimas;
- kitų mokslo sričių mokslininkų susidomėjimas;
- naujų informacijos technologijų skverbimasis.

Vis dažniau pabrėžiama, kad sociolingvistiniai tyrimai yra aktualūs. Jie būtini ryšiui tarp kalbos normintojų ir kalbos vartotojų užtikrinti (Grumadienė 2003, 13), reikalingi įvairių kalbinių kodų vartosenai išanalizuoti (Ramonienė 2006, 137), o D. Aliūkaitė kaip reikšmingą dalyką išskiria tai, kad „sociolingvistų apibendrinimai nestokoja patikimumo, gaunama daugiau mažiau tiksli kalbėtojų, kaip tam tikros kalbos bendruomenės narių, sociolingvistinė charakteristika“ (2008, 24). Atkreipiamas dėmesys į būtinybę tirti atskiras kalbos bendruomenes, svarbiu laikyti ne tik patį kalbos variantiškumą, bet ir vartotojų požiūrį į kalbą, pasirinkimą įvairiose situacijose.

Atsiranda daugiau mokslininkų, tiriančių kalbą sociolingvistiniu aspektu. Įvairių studijų pakopų darbus rašo studentai: Šiaulių universiteto studentų baigiamuosiuose darbuose analizuota mažeikiškių tarmės ir bendrinės kalbos sąveika (žr. Bertašienė 2006), pietų žemaičių raseiniškių ir varniškių mokinių, tėvų, mokytojų požiūris į tarmę. (žr. Visockienė 2002), straipsnyje – mažeikiškių inteligentų požiūris į tarmę (Barvydytė, Kačiuškienė 2006), Vilniaus pedagoginio universiteto studentės tirta Plungės šnektos kodų kaita (Undaravičiūtė 2005), Vytauto Didžiojo universiteto – suvalkiečių kalbinės nuostatos (Dagilytė 2012) ir kt.

Sociolingvistinis ir geolingvistinis aspektai plėtoti taip pat skirtingais projektais: „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ (plačiau žr. www.tarmes.lt, taip pat parengtą atlasą *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų*

komentarai)⁷ 2014); „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“ (plačiau žr. <http://www.sociolingvistika.lt/projektai/lietuviu-kalbos-idealai.htm>; Aliūkaitė 2011b, 267–268); „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“ (žr. <http://projektai.vu.lt/miestaiirkalbos/>; parengtą monografiją *Miestai ir kalbos* 2010). Taigi tyrinėta tiek bendrinės kalbos ir tarmių sąveika, tiek miestų kalba, tiek kalbos atmainų prestižas ir socialinė vertė – įvairios sritys.

Vis dėlto teigiama, kad yra susikurtas tik vienintelės įmanomos (taikomosios) sociolingvistikos įvaizdis, pamirštant kitas jos kryptis (Kalėdienė 2011a). Sociolingvistikos įvairiapusiškumas ir gebėjimas juo pasinaudoti suvokiamas kaip siektinas dalykas. Esama ir kitokio požiūrio, kuriuo pabrėžiama, kad sociolingvistiniai tyrimai neturėtų būti savitiksliai, tik dėl paties tyrimo įdomumo, nes to neleidžia dabartinė lietuvių kalbos padėtis (Miliūnaitė 2009, 138). Iškeliamas praktinis aspektas – svarbu matyti ir susitelkti į daugiausiai problemų keliančius dalykus, kuriems spręsti padėtų sociolingvistiniai tyrimai. Išryškinama sociolingvistikos kaip priemonės, galinčios daryti įtaką, pakeisti situaciją, galia, o tai įrodo šios kalbotyros šakos reikšmę, naudą.

⁷ Toliau magistro darbe vartojamas trumpinys *Atlasas*.

2. KEĶVIŪ, VIŽAŅČIŪ, SKUŌDO, ŠÁRKĒS, YLAKIĶ, LŪKNIŪ, MŌSĒDŽIO ŠNEKTŪ FONETINĒS YPATYBĒS

KeĶviŪ, VižaŅĉiŪ, SkuŌdo, ŠÁrkĒs, YlakiĶ, LŪkniŪ, ir MŌsĒdĵio űnektos prieda) priekšai űiaurĒs űemaiĉiŪ telűiűkiŪ patarmei, todĒl joms bŪdingos bendrosios űemaiĉiŪ tarmĒs fonetinės ypatybĒs ir specifinės, kurios yra tik patarmĒs plote. Dauguma pavyzdĵiŪ, skirtŪ iliustruoti poűymiams, paimti iš transkribuotŪ riűliŪ űnektŪ tekstŪ, kuriŪ autoriai yra trijŪ skirtingŪ kartŪ pateikĒjai (űr. 1 prieda).

Transkribuotuose tekstuose balsio ilgumas űymimas taűku iš deűinĒs pusĒs virűuje. Taűku iš deűinĒs pusĒs apaĉioje parodomas balsio pusilgumas. Redukuoti balsiai űymimi pakelta raide, jei redukcija stipri, űi raidĒ suskliauĉiama. Prie balsiŪ minkűtumas prieš priešakinĒs eilĒs balsius neűymimas, o prieš uűpakalinĒs eilĒs balsius űymimas kableliu virűuje. Proklitikai, enklitikai jungiami lankeliu prie pagrindinio űodĵio.

űymeniu *o* parodomas siauras, neĵtemptas, tarpinis tarp *o* ir *u* balsis; *e* – siauras, neĵtemptas balsis, tarpinis tarp *i* ir *e*; tarpinis garsas tarp *i* ir *j* űymimas *ĵ*, o tarpinis garsas tarp *u* ir *v* – *u*.

PriegaidĵiŪ űymĒjimas: tvirtapradĒ – deűininis akŪtas ('); tvirtagalĒ – cirkumfleksas (~); vidurinė – nedidelĒ *s* raidĒ ('); lauűtinĒ – panaűsus ĵ stogelĵ űenklas (^). Trumpojo kirĉiuoto skiemens balsio űymuo yra kairinis gravis (`).

2.1. Bendrosios fonetinės ypatybĒs

- *uo, ie*

űiŪ dvibalsiŪ tarimas yra pagrindinis űemaiĉiŪ ir aukűtaiĉiŪ skiriamasis poűymis. űiaurĒs űemaiĉiŪ telűiűkiŪ patarmĒje dvibalsiai *uo, ie* yra verĉiami ĵ *ou, ei*, pvz.: *dain'űus* „dainuűs“, *lakűut^e* „lakűuti“, *klijűuji* „klijűoji“, *jĶuks* „juűkas“, *űlűuta* „űlűota“, *dűuk* „dűok“, *sĶulel'űs* „suoleliűs“, *űĶu* „űuű“, *parvaű'űu* „parvaűiűoja“, *kuűokĶi* „kokiĒ“, *iűsivĶisi* „iűsivĶesi“, *tĶi* „tiĒ“, *sĶina* „sĶena“, *mĶiks* „miĒgas“, *gĶidi* „gĶedi“, *pĶis* „petiĒs“, *tĶi* „tokiĒ“, *űĶid^a* „űĶedā“.

Yra iűimĉiŪ, taĉiau nedaug. Dvibalsis *ie* iűlaikomas skoliniuose, pvz.: *miestűs* „miĒstuose“, *grieks* „nűodĒmĒ“, *svĶets* „pasāulis“, *sűsiets* „kaiműnas“, *ciels* „vĶsas“, priesagoje *-ien*, pvz.: *k'aulĶena* „kiaulĶena“, *petrĶenĒ* „petrĶenĒ“, *avietĒ* „aviĒtĒ“, *kamĶens*

„kam□enas“, *šalt□ena* „šalt□ena“, kai kuriuose žodžiuose, pvz.: *niek^(a)* „niško“, *griešt□* „griežta□“, *sviedin□·s* „sviedinỹs“, *dieus* „dišvas“.

- *o, é*

Kamiene ir kirčiuotoje galūnėje *o, é* yra dvibalsinami ir tariami *uo, ie*, pvz.: *aštoun'úolėk^(a)s* „aštuoniólikos“, *žmuog□s* „žmogùs“, *išmuok□·n^(a)* „išmok□no“, *kúojė* „kója“, *gálvuos* „galvõs“, *šàkuos* „šakõs“, *náujuos* „naujõs“, *žuodž'□* „žodžiù“, *nûors* „nõrs“, *lûos* „lõs“, *nie* „nèrà“, *sugeb□ejėms* „sugeb□jimas“, *b□eg* „b□ga“, *d□etė* „d□ti“, *atsipl□ešusi* „atsipl□šusi“, *reik□ej^(e)* „reik□jo“, *nuor□es* „norẽs“, *pèlie* „pelẽ“, *gíelies* „gèlẽs“, *atv□es* „atvẽs“, *èkietie* „eket□“.

Nekirčiuotoje galūnėje *o, é* verčiami į trumpuosius balsius *a, e*, pvz.: *bò·u^a* „bùvo“, *st□·la* „stālo“, *lûovas* „lóvos“, *s□·ka* „sāko“, *atrûod^(a)* „atródo“, *dòun^as* „dúonos“, *□·škņesas* „□šknisos“, *gegužė·n^es* „geguž□nès“, *vert□·b^es* „vertýbès“, *r□·šę* „rāšė“, *žė·męs* „žēmės“, *m□·tę* „mātė“, *kar'úomen^es* „kariúomenès“, *l□·p^es* „lāpès“, *b□tin□ηkė* „b□tininkė“.

Prieškirtiniuose skiemenyse *o, é* gali būti dvibalsinami arba tariami kaip trumpieji balsiai, pvz.: *stuv□etė / stov□etė* „stov□ti“, *muok□etė / mok□etė* „mok□ti“, *nuor□etė / nor□etė* „nor□ti“, *žuolė·lė / žolė·lė* „žolėlė“, *lielė·lė / lėlė·lė* „lėlėlė“.

- *ai, ei*

Dvibalsiai *ai, ei* dėsningai vienbalsinami galūnėse į ilguosius balsius *ai, ei*, pvz.: *gèr□* „gera□“, *trúmp□·s* „trumpa□s“, *karpâ·* „karpa□“, *šukê·* „šókiai“, *ž'□ūrê·* „žiaūriai“, *kárpenė·s* „karpinia□s“, *l□ik□·s* „laika□s“, *nèmaž□* „nemaža□“, *sènė·* „senia□“. Šaknyse vienbalsinama tik kai kuriuose žodžiuose, pvz.: *v□·ks* „va□kas“, *rē·k* „re□kia“, *nùė·n□* „nueinù“, *svē·ks* „sve□kas“, *dâ·kts* „dáiktas“, *grē·ts* „gre□tas“, *v□·kšč'úo* „váikščioja“. Dvibalsis *ai* dar vienbalsinamas priesagose *-áitis, -áitė*, pvz.: *kàtėlâ·tis* „katiláitis“, *juonâ·tis* „jonáitis“, *grėcá·tê·* „gricáičiai“, *mergâ·tę* „mergáitė“, *mamá·tę* „mamáitė“, *šonâ·tis* „šunáitis“, *k□bėlâ·tê·* „kubiláičiai“. Naujesniuose šių priesagų vediniuose *ai* gali būti išlaikomas sveikas, pvz.: *žemáitis* „žema□tis“, *gėmenáitis* „gimináitis“, *tarnáitę* „tarnáitė“, *vėids* „véidas“.

- *u, i*

Ke□vių, Vižančių, Skuodo, Šarkės, Ylaki□, Lūknių, Mósédžio šnektose trumpieji balsiai *u, i* platinami ir verčiami į *o, e*, pvz.: *suáugosém* „suáugusiam“, *s'ovėms* „siuv□mas“,

auskar'□kâ „auskariùkai“, *piešt□ks* „pieštùkas“, *p□pà* „pupà“, *t□r'□* „turiù“, *bováu* „buvaù“, *legúonên^(e)* „ligóninē“, *v□sks* „v□skas“, *k□tûok^s* „kitókios“, *ęšpardav□mâ* „išpardav□mai“, *v□štà* „vištà“, *m□š* „mùša“. Kirčiuoti šie balsiai daug kur pailgėja iki pusilgių ar ilgų, pvz.: *bò.ų^(a)* „bùvo“, *kõ.pr^(a)* „kùprà“, *lė.ptę* „l□pti“, *v□sšos* „v□sas“, *p□.sęs* „pùsės“, *□.ždar^s* „ùždaras“, *pas'□.t^e* „pasiùtę“, *k□.t^(a)* „k□tą“. Balsiai *u, i* taip pat išverčiami į *o, e* dvigarsiuose *ur, ul, ir, il, ui*, pvz.: *kõrtę* „kùrti“, *g□ltę* „gul̃ti“, *šv□rkšts* „šviřkštas“, *kètvertuo* „ketvirtojė“, *v□lks* „vil̃kas“, *z□ikę* „zu□kio“, *p□ikê* „pu□kiai“.

Galūnėse skiriami dvejopi *u, i* tipo garsai – siaurieji ir paplatėję. Balsiai *u, i* verčiami į *o, e*, kai jie yra kilę iš pralietuviškų trumpųjų balsių **u, *i*, pvz.: *bãis□* „baisù“, *nûor'õ* „nóriu“, *mî'l'õ* „mýliu“, *grãž□s* „gražùs“, *sênstõ* „sénstu“, *âišķõ* „áišku“, *sùpr□nt□* „suprantù“, *pl□k□* „plik□“, *k□t□* „kit□“, *š□rd□s* „šird□s“, *àv□s* „av□s“, *jãun□* „jaun□“, *d□desn□* „didesn□“. Kai *u, i* kilę iš pralietuviškų ilgųjų **u, *i*, tada išlieka siauri (plačiau žr. Barauskaitė *ir kt.* 1995, 233), pvz.: *šuk'ùs* „šokiùs“, *plâukus* „pláukus“, *stâldõņkt'us* „stâldangčius“, *sênùs* „senùs“, *mâišùs* „maišùs“, *s□ulel'ùs* „suoleliùs“, *drâbuž'ùs* „drabužiùs“, *àk□s* „ak□s“, *patvâiskis* „patváiskis“, *vâikis* „va□kis“, *mûolis* „mólis“, *kâlvis* „kálvis“, *□kmin's* „ãkmenis“, *žemâitis* „žema□tis“.

- *am, an, em, en*

Dvigarsiai *am, an, em, en* yra verčiami į *om, on, em, en*, pvz.: *k□mbar^(e)* „kaĩbario“, *sõmtę* „sámčio“, *kl□mp□s* „klampùs“, *kr□mtę* „kraĩtė“, *lõņks* „lángas“, *kõnd* „kánda“, *ats□gõlõnt* „ats□gulant“, *lẽmpa* „lẽmpa“, *pl□mptę* „pleĩpti“, *pàsit□mk* „pasiteĩpk“, *t□n* „teĩ“, *tr□ņkts* „treĩktas“, *kal□ndûor'õ* „kalendõrių“.

Sveiki dvigarsiai išlaikomi antrinės kilmės dvigarsiuose, pvz.: *gerâm* „gerám“, *tievâms* „tévâms“, *tâm* „tám“, *velkâms* „vilkâms“, *vakâms* „vaikâms“, *jaunâm* „jaunám“, intarpiniuose veiksmazodžiuose, pvz.: *tẽņk* „teĩka“, *sẽņk* „seĩka“, *gẽnd* „geĩnda“, *nùstẽmb* „nusteĩmba“, *krẽnt* „kreĩnta“, bendratyse ir iš jų padarytose formose bei esamojo laiko *-sta* kamienuose, jei kituose laikuose nėra *em, en*, pvz.: *purẽntę* „purénti“, *rusẽntę* „rusénti“, *givẽntę* „gyvénti“, *sênst* „sénsta“, *tẽmst* „témsta“, *sẽmte* „sémti“.

- *q, e*

Nosiniai balsiai *q, e* tariami šnektų plotuose *ou, ei*, pvz.: *k□u* „kã“, *t□u* „tã“, *g□uzdên* „g□sdina“, *kõustę* „k□sti“, *nẽš□us* „neš□s“, *v□ik□us* „veik□s“, *r□usts* „r□stas“, *t□iūs*

„tėvas“, *sprėistę* „spręsti“, *iškūistę* „iškęsti“, *skūist* „skęsta“, *pratūistę* „pratęsti“, *spėistę* „spęsti“.

Nekirčiuotose galūnėse *a*, *ę* tariami trumpai, t. y. *a*, *ę*, pvz.: *pāmūok^a* „pāmoka“, *trūob^(a)* „tróba“, *puona* „pōna“, *lūnta* „leñta“, *nūgar^(a)* „nūgara“, *mūža* „māža“, *vėin^(a)* „vėena“, *žūg^a* „žāga“, *šūke* „šāke“, *sāule* „sāule“, *kārve* „kārve“, *lūpe* „lāpe“, *kešėn^(e)* „kišėne“, *k’āul^(e)* „kiaūle“, *dāržėn^(e)* „daržine“, *prižėl^s* „prižęles“.

- *č*, *dž*

Kečvių, Vižaičių, Skuodo, Šarkės, Ylakių, Lūknių, Mósėdzio šnektos priklauso pajūrio žemaičių plotui, todėl afrikatos *č*, *dž* visose formose (išskyrus tuos žodžius, kurie neturi kaitos su *t*, *d*) verčiamos *t*, *d* (žr. Girdenis, Pabrėža 1998, 36–37), pvz.: *pijuokūitē* „pijokáičiai“, *stáldōņkt’us* „stáldangčius“, *gėmenáitē* „gimináičiai“, *sūmtē* „sámčiai“, *ūžmet’áu* „ūžmečiau“, *pēit^e* „petiės“, *švert’áu* „šverčiau“, *dvūrat’ū* „dvūračiu“, *žemāit’u* „žemačią“, *žvaigžd’ū* „žvaigždžiū“, *brėidē* „brėdžio“, *žuodē·s* „žōdžiais“, *žāidām* „žādžiamė“, *āud* „āudžia“, *bāudū* „baudžiū“. Taigi daiktavardžiai *sámtis*, *brėdis* Kečvių, Vižaičių, Skuodo, Šarkės, Ylakių, Lūknių, Mósėdzio šnektose linksniojami taip:

Vienaskaita

V. *sūmtis*, *brėidis*

K. *sūmtę*, *brėidę*

N. *sūmt’ou*, *brėid’ou*

G. *sūmti*, *brėidi*

Įn. *sūmt’o*, *brėid’o*

Vt. *sūmtūe*, *brėidūe*

Daugiskaita

sūmtē, *brėidē*

sūmt’u, *brėid’u*

sūmtēms, *brėidēms*

sūmt’us, *brėid’us*

sūmtē·s, *brėidē·s*

sūmt’ū·s, *brėid’ū·s*

2.2. Galūnių redukcija

Galūnėse, kurios trumpos ir niekada negali būti kirčiuotos, balsis išmetamas, pvz.: *šúok* „šóka“, *skāitūms* „skačtymas“, *tūevs* „tūvas“, *mūl* „mýli“, *gērs* „gēras“, *kātēns* „kātinas“, *įjuokūņks* „juokūngas“, *žemāitēšks* „žemačtiškas“, *sanitārs* „sanitāras“. Išmetant galūnės balsį *a*, nepaliekamas prieš jį esantis priebalsis *j*, pvz.: *vūes* „vūjas“, *galvūo* „galvója“, *melou* „melúoja“, *dažū·tūos* „dažýtojas“, *krāus* „kraūjas“, *varinūe* „varinūja“, *nāus* „naūjas“, *milou* „mylúoja“, *tvūo* „tvója“, *parvaž’ou* „parvažiúoja“, *suvūrintūos* „suvūrintojas“.

Trumpieji balsiai išlaikomi, jei galūnė kirčiuota arba teoriškai gali turėti kirtį, pvz.: *m̃ma* „mamà“, *š̃rd̃s* „šird̃s“, *nàkt̃s* „nakt̃s“, *nègi·ṽ* „negyṽ“, *krũ·và* „krũvà“, *ṽinà* „vienà“, *žmuog̃s* „žmogùs“, *sèina* „s̃ena“, *t̃rgos* „tuĩgus“, *fèrma* „fèrma“, *š̃vâizda* „š̃vaizda“, *âiško* „âišku“, *m̃ndr̃os* „maĩdr̃as“.

Ilgieji balsiai trumpinami tik tada, jeigu galūnė neturi kirčio, pvz.: *g̃l̃a* „gãlo“, *sũ·ri* „s̃rĩ“, *kñ·gu* „knỹgu“, *gãidi* „gãdĩ“, *lieles* „lẽlės“, *ṽgis* „vãgys“, *dal̃·ku* „dal̃kũ“, *š̃uni* „š̃unĩ“, *galim̃·b̃u* „galimỹbiũ“, *žmũonis* „žmõnès“.

Galūnių redukcija yra nevienodo laipsnio. Balsiai, kurie sutrumpinti galūnėse, dar gali sudaryti atskirą skiemenį, nors ir tariami nelabai aiškiai, pvz.: *bò·ũ* „bùvo“, *sèrvetèl̃s* „servetèlès“, *žèidiel̃* „žiedèlĩ“, *š̃rd̃* „š̃rdĩ“, *âugem̃* „aug̃mo“, *mùñ* „manè“, *ṽs̃* „vis̃“, *dòuñs* „dúonos“, *t̃.kr̃* „t̃krã“, *aštòuñs* „aštúonis“. Dažnai yra girdimas tik silpnas balsio atspalvis, nebesudarantis skiemens, pvz.: *ṽkar̃^(a)* „vãkarã“, *vèiñ^(a)* „ṽeno“, *dar̃·t̃^(e)* „darỹti“, *kâim̃^(a)* „káimã“, *kè·t̃^(a)* „k̃tã“, *kãrt̃^(a)* „kaĩrtã“, *ṽel̃^(e)* „ãvilio“, *š̃iñ^(a)* „š̃iẽnã“, *mẽ·s̃^(a)* „m̃sã“, *pak̃·el̃^(e)* „pak̃lè“.

2.3. Regresyvinė balsių asimiliacija

Kẽvių, Vižančių, Skuodo, Šarkės, Ylakĩ, Lùknių, Mósédžio šnektos priklauso šiaurės žemaičiams telšiškams, kuriems būdinga regresyvinė balsių asimiliacija. Trumpieji *u*, *i* negalūniniuose skiemenyse prieš aukštutinio pakilimo balsius (*i*, *ĩ*, *u*, *ũ*, *ie*, *uo*) išlaikomi nepakitę (prieš kitus balsius verčiami į *o*, *e*), pvz.: *s̃k̃usi* „sãkiasi“, *àtvirukùs* „atvirukùs“, *d̃ejusi* „d̃jusi“, *skùb̃* „skub̃“, *š̃kis* „š̃kis“, *làšiñ·ũ* „lašinĩ“, *lietùvis* „lietùvis“, *k̃liñs* „kãlinius“, bet *s̃k̃os̃es* „sãkios̃“, *atvèr̃kã* „atvirukai“, *d̃ejos̃es* „d̃jusios“, *sk̃b̃* „skubù“, *šm̃·kè* „š̃kio“, *làšeñ* „lašiniã“, *liet̃·vè* „lietùviai“, *kàlèñ·òu* „kãliniui“. Taigi daiktavardžiai *šm̃kis*, *lietùvis* šnektose linksniuojami taip:

Vienaskaita

V. *šm̃kis*, *lietùvis*

K. *šm̃·kè*, *liet̃·vè*

N. *šm̃k̃òu*, *liet̃·ṽòu*

G. *šm̃ki*, *lietùvi*

Įn. *šm̃k̃̃*, *liet̃oṽ̃*

Vt. *šm̃k̃e*, *lietùve*

Daugiskaita

šm̃kè, *liet̃·vè*

šm̃k̃u, *lietùṽu*

šm̃kèms, *liet̃·vèms*

šm̃k̃ùs, *liet̃·vèùs*

šm̃kè·s, *liet̃·vè·s*

šm̃k̃ù·s, *lietùṽù·s*

Veiksmazodžiai *r̄šti, jud̄ti* asmenuojami taip:

Vienaskaita

1. *r̄š̄, j̄d̄*

2. *r̄š̄, j̄d̄*

3. *r̄š̄, j̄d̄*

Asimiliacijos nėra, kai balsis *i* eina prieš kietuosius priebalsius, pvz.: *tękr̄uoms* „tikróms“, *lak̄* vėmu* „lakāvimų“, *ves̄uoms* „visóms“, *k̄t̄ũ* „kit̄“, *pl̄k̄ũ* „plik̄“, *mat̄* vėmu* „matāvimų“, *šauk̄mũs* „šauk̄muose“, *trēm̄mũs* „trēm̄muose“, *v̄rēm̄s* „vėrimùs“.

Asimiliacija veikia ir dvigarsius su *u, i*, pvz.: *p̄rksi* „pīk̄si“, *v̄rsi* „v̄rsi“, *ḡlsi* „gul̄si“, *k̄rm̄'u* „k̄rmių“, *mirk̄'s* „mirk̄ys“, *k̄rsi* „k̄rsi“, bet *p̄rks'ò* „pīk̄siu“, *v̄rs'ò* „v̄rsiu“, *ḡls'ò* „gul̄siu“, *k̄rm̄ê* „k̄rmīai“, *m̄rk̄e* „mīk̄e“, *k̄rs'ò* „k̄rsiu“.

Balsis *e* asimilijuojasi prieš aukštutinio pakilimo balsius virsdamas į *e*, pvz.: *gr̄* „ger̄“, *mt̄* „met̄“, *n̄š̄* „neš̄“, *dd̄* „ded̄“, *vd̄* „ved̄“, *ls̄* „les̄“, bet *gèr̄* „geriù“, *mèt̄* „metù“, *nèš̄* „nēša“, *dèd̄* „dēda“, *vèd̄* „vedù“, *lès* „lēsa“. Kirčiuotoje padėtyje dažnai šis susiaurėjęs balsis tariamas ilgai arba dvibalsinamas, pvz.: *m̄dis / miedis* „mēdis“, *s̄nis / sienis* „sēnis“, *l̄pš'u / liepš'u* „lēpšių“, *sv̄ti / svīti* „svēčia“, *tr̄ti / trīti* „trēčia“.

Asimiliacija vyksta ir priesagoje *-el*. Balsis *e* virsta į *ie* prieš aukštutinio pakilimo balsius, kai galūnė yra trumpa, o priesaga kirčiuota, pvz.: *žeidiēl̄* „žiedėl̄“, *ciņkieli* „cinkėl̄“, *paukštel̄is* „paukštėlis“, *bruolielis* „brolėlis“, *šuniel̄s* „šunėlis“, *ežiel̄s* „ežėlis“, *staliel̄* „stalėl̄“, bet *žeidēl̄e* „žiedėlio“, *ciņkēl̄e* „cinkėlyje“, *p̄ukštel̄'us* „paukšteliùs“, *bruolēl̄'us* „brolėliuose“, *šonēl̄e* „šunėlio“, *ēzel̄'us* „eželiùs“, *stalēl̄'ou* „stalėliui“.

2.4. Kirčiavimas

Kēvių, Vižančių, Skuodo, Šarkės, Ylakī, Lūknių, Mósėdzio šnektoms būdingas visuotinis kirčio atitraukimas. Kirtis atitraukiamas nuo trumpos ir ilgos tvirtagalės galūnės į bet kokio ilgumo pirmą skiemenį, pvz.: *švėln̄s* „švelnùs“, *dālg'us* „dalgiùs“, *š̄in̄* „šienù“, *t̄l̄* „tyl̄“, *tūr̄* „tur̄“, *gèr̄s* „gerùs“, *k̄tà* „kità“, *ràt̄s* „ratùs“, *gàb̄s* „gabùs“, *b̄ail̄'s* „bail̄ys“, *sènũ* „sen̄“, *tùk'ũ* „tokī“, *l̄nḡ* „langā“, *t̄okē's* „tokiās“, *dr̄uḡ* „draugā“, *k̄šk̄r* „kažkū“, *k̄tēp* „kitāp“. Dalis kirčio yra paliekama galūnėje, todėl susidaro šalutinis kirtis.

Kirtis atitraukiamas taip pat į proklitikus, pvz.: □ *męškūs* „į miškūs“, *sù vak□s* „su vaika□s“, □(š) *š'aul'ũ* „iš Šiaulių“, *ont sowl□s* „ant suolų“, *nè lāuk□* „ne laukè“, *pr□tũ* „prie t□“, *sù□nõm□s* „su nama□s“, □ *batūs* „į batūs“, □š *kętuos* „iš kitõs“.

Nuo tvirtapradžių galūnių kirtis neatitraukiamas, pvz.: *puš□ns* „pušýnas“, *poikēm* „puikiám“, *burnûoms* „burnóms“, *svetêms* „svečiáms“, *vęsâ* „visái“, *gerâm* „gerám“, *jouk□ņks* „juok□ngas“, *vakâms* „vaikáms“, *nagâms* „nagáms“.

Kirtis neatitraukiamas ir nuo žodžio vidurio, pvz.: *jaunękâitis* „jaunikáitis“, *bernielis* „bernēlis“, *šuniel's* „šunēlis“, *staliel'* „stalēlį“, *truob□lę* „trobà, nãmas“, *daug□bę* „daugýbė“, *nur□ša* „nurãšo“. Išimtis yra tik šauksmininko linksnis, kuriame kirtis atitraukiamas į žodžio pradžią, pvz.: *d□krẽ'lės* „dukrēlės“, *sùniel'* „sūnēli“, *vāk□li* „va□ke“, *pũon□li* „põne“, *brũoliel'* „brolēli“, *gęgut^e* „gegùte“.

Ke□vių, Vižančių, Skuõdo, Šarkės, Ylaki□, Lùknių, Mósédžio šnektose turimas taip pat kirčio nukėlimas. Skiemenyse (dažniausiai ilguose) po pagrindinio senovinio kirčio atsiranda šalutinis kirtis, pvz.: *mètâ* „mėtai“, *séilê* „séilei“, *m□škõu* „m□škui“, *šúokâ* „šókai“, *dàrũom* „dãrome“, *p□lê* „pýlei“, *lákâls* „lãkalas“, *darb□në* „darb□nėje“, *liet□vęškâ* „lietùviškai“, *legũonên^(e)* „ligõninę“, *vãikê* „va□kiai“.

3. SOCIOLINGVISTINĖ ANKETŲ ANALIZĖ

Anketą sudaro 21 klausimas. Dominuoja uždaro tipo klausimai. Klausimyną būtų galima skirstyti į kelias dalis, kurias sudaro nevienodo dydžio klausimų grupės:

- 1) apie demografinius duomenis, pateikėjų išsilavinimą ir veiklą;
- 2) apie kalbos vartojimą (šeimoje, viešumoje, religijos sferoje);
- 3) klausimai, kurių paskirtis – išsiaiškinti pateikėjų požiūrį, kaip, kur kokią kalbą derėtų vartoti;
- 4) klausimai, atskleidžiantys sampratą apie gimtąją kalbą, tarmiškai kalbantį žmogų, tautinę savimonę.

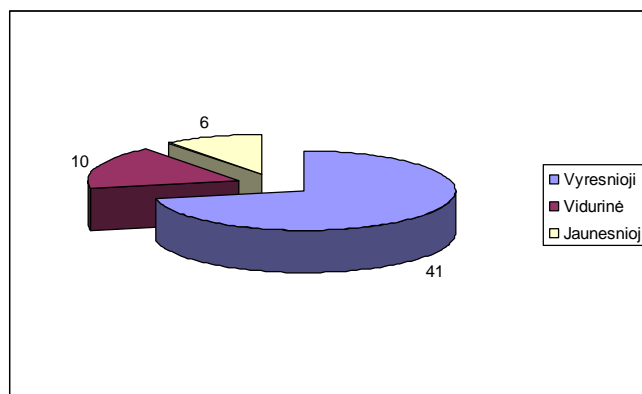
Pagal šias klausimų grupes suskirstyti ir išanalizuoti Keėvių, Vižaičių, Skuodo, Šarkės, Ylakių, Lūknių, Mósėdžio punktų pateikėjų atsakymai.

3.1. Demografiniai duomenys, išsilavinimas, veikla

Poskyryje aptariami pateikėjų demografiniai duomenys (skaičius, karta, gyvenamoji vieta), išsilavinimas, ankstesnė ir dabartinė veiklos sritys.

Demografiniai duomenys. Keėvių, Vižaičių, Skuodo, Šarkės, Ylakių, Lūknių, Mósėdžio punktuose apklausti 57 trijų kartų pateikėjai. Pagal projekto „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ nuostatus jaunesniąja karta laikomi žmonės iki 30 m., vidurine 31–49 m., vyresniąja 50 m. ir vyresni.

Pateikėjų skaičius pagal kartas pateiktas 2 pav.

2 pav. Pateikėjų pasiskirstymas pagal kartas

Punktuose dominuoja vyresniosios kartos pateikėjai, kurie sudaro 72 proc. Kur kas mažiau vidurinės (17,5 proc.) ir jaunesniosios (10,5 proc.) kartų atstovų. Skirstymas į kartas svarbus⁸ dėl naujo tradicinės dialektologijos posūkio, kai tik skirtingų kartų atstovai gali tiksliai atspindėti tarminį variantiškumą, o ne vien vyresniosios (*Atlasas* 2014, 33). Taigi, nors analizuojamų punktų pateikėjų skaičius nėra lygus ar apylygis, tačiau į pagrindinę informantų dalį, sudarytą iš vyresniosios kartos, įtraukta ir kitų kartų atstovų.

Viena iš minėto projekto sąlygų – apklausti tik vietinius žmones, o vietiniais laikomi punkto ribose (plačiau apie punktus, jų tinklą žr. Mikulėnienė 2013, 70–91) gimę ir nuolat jame gyvenantys (arba ne ilgiau kaip 10 m. gyvenę už punkto ribų) pateikėjai.

Iš visų respondentų devyni yra gyvenę ne punktų ribose. Vižaičių punkto viena jaunesniosios kartos pateikėja kelerius metus (ne ilgiau kaip 5 m.) gyveno Klaipėdoje, o vidurinės kartos – Skuodė. Pirmuoju atveju gyventa didmiestyje, kuriame „daug greičiau pereinama nuo tarmės prie bendrinės kalbos“ (Kliukienė 2010, 91), o antruoju atveju – kitame punkte.

Iš Skuodo pateikėjų tik viena vyresniosios kartos respondentė kelerius metus (ne ilgiau kaip 5 m.) gyveno Mósėdžio punkto ribose (Naujukų k.).

Penki Ylakių pateikėjai taip pat apie 5 m. yra gyvenę ne punkto ribose. Du vyresniosios kartos respondentai gyveno Kešiuose, kurie yra atskiras punktas. Viena vidurinės kartos pateikėja – Móluvėnuose (Kešmės r.), kurie skirtingi kito punkto riboms ir apskritai kitai žemaičių patarnei. Dar vienas pateikėjas (jaunesniosios kartos) gyveno Skuodė (kitas punktas), o vyresniosios kartos informantė – Krasnojarsko krašte (Rusija).

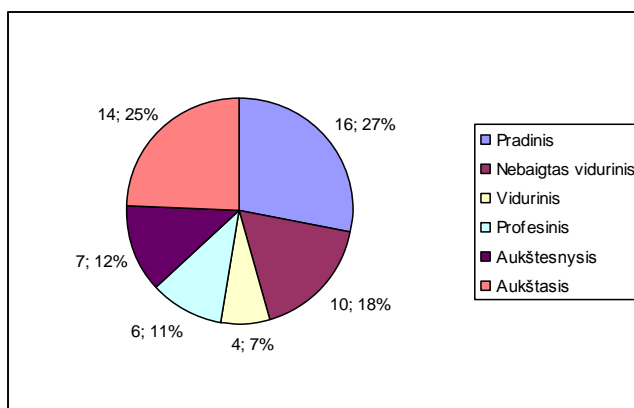
Iš Mósėdžio pateikėjų tik vienas vyresniosios kartos daugiau negu penkerius metus (6–10 m.) gyveno Salantuosė (Kretingės r.), sudarančiuose vieno iš šiaurės žemaičių kretingiškių punkto centrą.

Atsižvelgiant į pateikėjų buvusios gyvenamosios vietos įvairavimus, pažymėtina, kad gyventa tik neilgą laikotarpį (kelerius metus). Kai kurie pateikėjai gyveno gretimuose punktuose, kur patarmė ta pati, todėl labai tikėtina, kad didelės įtakos šis vietos pasikeitimas negalėjo padaryti⁹. Šiek tiek kitokia situacija su tais informantais, kurie gyveno kitų patarmių punktuose, ar net kitoje valstybėje (Rusijoje). Gali būti, kad gyvenamoji vieta, jos kalba paliko tam tikrą savo pėdsaką, tačiau, kaip minėta, kitose vietovėse vis dėlto praleista labai mažai laiko.

Išsilavinimas. Pateikėjų skaičius (šalia nurodomas ir procentais) pagal išsilavinimą atsispindi 3 pav.

⁸ Kaip teigia D. Aliūkaitė, reikšmingas kartų kriterijus ir formuojant atsakymų pasirinkimus anketoje, nes gaunama duomenų dėl tarminės raiškos visavertiškumo paties pateikėjo požiūriu (2011a, 13).

⁹ Turima galvoje tik pačios vietinės kalbos (ne)galima įtaka, o ne apskritai bendrinės kalbos, kuri kiekviename fiksuotame punkte Lietuvoje neišvengiamai girdima.

3 pav. Pateikėjų išsilavinimas

Daugiausia pateikėjų turi pradinį išsilavinimą (27 proc.). Visi jie yra vyresniosios kartos, todėl būtų galima daryti prielaidą, kad žemiausias išsilavinimas sietinas su vyresniais pateikėjais¹⁰. Tokia prielaida teisinga tik iš dalies, nes antroje vietoje atsiduria turintieji aukštąjį išsilavinimą, kurie sudaro 25 proc. – labai panašų skaičių. Tai reiškia, kad tik jaunesniosios ir vidurinės kartos informantai negali sudaryti tokio skaičiaus. Keturi jaunesniosios, keturi vidurinės ir šeši vyresniosios kartų pateikėjai yra aukštąjį išsilavinimą turintys žmonės. Taigi šiuo atveju vyresnioji karta sudaro nemažą dalį tarp baigusiujų aukštąsias mokyklas.

Faktas, kad informantų, įgijusių pradinį ir aukštąjį išsilavinimą, skaičius yra apylygis, griaua dar gana dažną stereotipą: kaimo ar mažo miestelio gyventojas, kitaip tariant, provincialas yra menkai išsilavinęs. Skirtis matyti ir su anksčiau vyravusia tradicinio pateikėjo samprata (NORM'o kriterijus) – sėslaus, pagyvenusio, neišsilavinusio kaimo vyro (*Atlasas* 2014, 32), kur taip pat pabrėžiamas neišsilavinimas.

Nebaigtą vidurinį išsilavinimą turintys pateikėjai sudaro 18 proc., šiek tiek mažiau – aukštesnįjį (12 proc.), profesinį (11 proc.) ir vidurinį (7 proc.).

Išsilavinimo įtaka gali būti įvairiai suprantama. Viena vertus, gana įprasta manyti, kad žemesnio išsilavinimo žmogus geriau mokės tarmę, tačiau požiūris į ją, tarmiškai kalbantįjį ne visada bus prestižiškas. Tai patvirtintų ir mokslinio projekto „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“ rezultatai¹¹, kai menkesnio išsilavinimo žmonės per daug nesureikšmino savo šaknų, tarmės, kalbos (Kliukienė 2010, 97). Kita vertus, tikėtina, kad labiau išsilavinęs žmogus itin gerai vertins tarminę kalbą, nors ir vartodamas dažniau bendrinę, galbūt jau mažiau išlaikęs tarmei būdingų ypatybių (plg. „nors didokuose miestuose gyventojų etninė struktūra ir mišri, juose tarmių vartojimas taip pat palaikomas, siejant tai su aukštesniu gyventojų

¹⁰ Išanalizavus visų projekto punktų duomenis, pastebima, kad vienas iš apibendrinto sociolingvistinio vyresniosios kartos atstovo portreto bruožų atspindi menkiau išsilavinusį žmogų, kuriam nebūdingos intelektualinės profesijos (*Atlasas* 2014, 264).

¹¹ Tirta tik didžiuosiuose Lietuvos miestuose: Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje.

išsilavinimu“ (Baranauskienė; Krupickaitė 2012, 22). Vis dėlto nesama vienos ryškios tendencijos, todėl ir menkesnis išsilavinimas gali būti siejamas su labai teigiamu požiūriu į tarmę, o didesnis – tik su bendrinės kalbos laikymu prestižiška.

Aptariant išsilavinimą, atsižvelgta taip pat į kalbų mokėjimą. Visų punktų respondentai teigė mokęsi ar besimokantys atitinkamose mokymosi įstaigose lietuviškai. Taigi nesama jokio įvairavimo. Labiau pastebimi skirtumai tarp bendrinės kalbos ir tarmės vartojimo, požiūrio į šiuos kalbinius kodus mokykloje anksčiau bei dabar. Teigiama, kad pirmuoju sovietinės okupacijos dešimtmečiu tarmė buvo mažiausiai toleruojama mokymo įstaigose¹² (Kalnius 2012, 319). Dėl to esama tikimybės, kad tai gali daryti įtaką kai kurių pateikėjų kalbos vartosenai, pasirinkimui, požiūriui. Pačių respondentų samprotavimai šia tema taip pat gana įdomūs, rodantys nuomonių įvairovę. Vyresniosios kartos pateikėjas teigė, kad mokyti vaikus mokykloje žemaitiškai nederėtų, nes jie nebemokės skaityti lietuviškai. Ši mintis patvirtina teiginį apie žemaičių tarmės ir bendrinės kalbos didelį skirtingumą, pateikėjo sąmonėje abu kalbiniai kodai suvokiami kaip dvi atskiros kalbinės sistemos. Dėl šios priežasties žemaičių tarmės laikymas kalba¹³ tikrai neatrodo nerealus, klaidingas ar tik teoriniais svarstymais paremtas faktas. Kito respondento – vidurinės kartos pedagogo nuomone, tarminė kalba padeda nuoširdžiau bendrauti, sutarti su mokiniais, todėl pats taip ir kalbąs (žr. 1 priedą, 9 tekstą). Išryškėja palankumas tarmei, jos laikymas ne tik tinkama atlikti informacinę funkciją, bet ir psichologiškai kur kas deramesniu kalbiniu kodu negu bendrinė kalba. Nors abu pateikėjai pabrėžė skirtingus aspektus – žemaičių tarmės kaip disciplinos mokymą ir bendravimą per pamokas, tai rodytų kalbinių kodų vartojimą mokykloje esant gana rūpimą.

Užsienio kalbų mokėjimas pateiktas 1 lentelėje.

1 lentelė

Kalbų mokėjimas

Kalba	Rusų	Anglų	Latvių	Vokiečių	Lotynų	Prancūzų	Ukrainų	Nemoka jokios užsienio kalbos
Pateikėjų skaičius	47	15	9	9	1	1	1	7

Pateikėjų nurodytos užsienio kalbos, jų mokėjimo lygis nėra visiškai vienodas, nes iš gebėjimo suprasti, kalbėti, skaityti, rašyti gali būti, pvz., tik kuris nors vienas. Dominuoja rusų kalba, kur kas mažiau mokančių angliškai, dar mažiau – vokiškai, latviškai, o lotynų, prancūzų ir

¹² Ir vėlesniu sovietinės okupacijos laikotarpiu tarmės vartojimas mokyklose atrodė dar gana neįprastas, naujas reiškinys, nes tarmė vartojama „net mokyklose pertraukų metu“ (Zinkevičius 1966, 16).

¹³ Tarmės ir kalbos ribų klausimas itin aktualus ir kalbant apie latgalių kalbinį kodą (žr. Stafacka 2011, 17–18). Siekta išsiaiškinti pačių latgalių pateikėjų nuomonę, ar latgalių kalba ir latvių kalba yra dvi skirtingos kalbos (Trumpa 2012, 131).

ukrainų kalbos buvo minimos tik po kartą. Septyni respondentai nemoka jokios užsienio kalbos. Rusų kalbos mokėjimą (ir gana gerą, kaip teigė patys informantai) galima sieti su sovietmečiu, kadangi dauguma apklaustųjų gyveno šiuo laikotarpiu. Užsienio kalbų (ne)mokėjimo įtaką tarminiam bendravimui, požiūriui į tarmę sunkoka įžvelgti, tai labiau sietina su bendruoju žmogaus išsilavinimo lygiu.

Veikla. Klausta, kokia veikla pateikėjai užsiėmė anksčiau ir kokia dabar. Respondentų skaičius¹⁴ pagal skirtingas veiklos sritis pateiktas 2 lentelėje.

2 lentelė

Veikla

	Žemės ūkis	Amatai, žvejyba	Verslas, prekyba	Administravimas	Technika, inžinerija	Švietimas, kultūra	Sveikatos apsauga	Namų ūkis
Anksčiau	32	4	2	9	2	14	1	18
Dabar	14	5	2	7	1	6	1	45

Populiariausios veiklos sritys – namų ir žemės ūkiai. Kaip dabartinė veikla dažniau minėtas namų ūkis, o ankstesnė – žemės ūkis. Kadangi beveik visų punktų pateikėjai yra kaimų, mažų miestelių gyventojai, žemės ūkis jiems ir buvo pagrindinis užsiėmimas. Namų ūkio dominavimas dabar labiausiai sietinas su pateikėjų amžiumi, nes daugiausia apklaustųjų yra vyresniosios kartos, todėl didžioji dalis jų nebeužsiima kitomis veiklomis, kitos veiklos sritys nebėra pagrindinis pragyvenimo šaltinis. Nepaisant to, antroje vietoje pagal populiarumą vis tiek išlieka darbas žemės ūkyje.

Gana sunku spręsti, ar skirtingos veiklos sritys turi (turėjo) įtakos (ir kiek) tam tikroje sferoje, su tam tikra žmonių grupe pasirenkant kalbą, formuojant požiūrį į kalbos vartojimą, tarmiškai kalbantį žmogų. Tikėtina, kad dirbant tiek žemės, tiek namų ūkiuose, įprastesnė tarminė kalba, o bendrinės kalbos vartojimas paprasčiausiai nebūtinai. Šiek tiek kitoks kalbinių kodų pasirinkimas ir požiūris galėtų būti tų pateikėjų, kurie dirbo ir / ar dirba švietimo, kultūros, administravimo srityse, kuriose dominuoja (ar bent jau dažnesnis) oficialus bendravimas, dažniau vartojama bendrinė kalba. Dėl šios priežasties kai kuriais atvejais viešojoje sferoje bendrinė kalba pateikėjams galėtų atrodyti priimtinesnė negu tarmė. Atitinkamuose skyriuose (apie kalbos vartojimą, požiūrį į kalbos vartojimą) bandyta atsižvelgti į šią prielaidą, paanalizuoti, ar tikrai esama kokios nors įtakos.

¹⁴ Dauguma pateikėjų nurodė ne vieną veiklos sritį.

3.2. Kalbos vartojimas

Kalbos vartojimas skirstomas į kelias sferas: bendravimo kalba šeimoje; įprastasis kalbos vartojimas; bendravimo kalba viešumoje; bendravimo kalba su kaimynais; religijos kalba.

Bendravimo kalba šeimoje. Pateikėjų klausta, kaip jie kalba (tarmiškai ar bendrine kalba) su šeimos nariais: sutuoktiniu, vaikais, vaikaičiais, tėvais, broliais ir seserimis, seneliais (iš tėvo, motinos pusės).

Visų punktų respondentai (turintys tokius šeimos narius) su sutuoktiniais, tėvais ir seneliais kalba tik tarmiškai. Kalbėjimą su tėvais ir seneliais tarmiškai būtų galima sieti su tuo, kad jie – vyresnių kartų žmonės, iš kurių buvo mokomasi kalbos, kurie dažniausiai gerbiami, laikomi pavyzdžiu. Ne veltui vienas iš argumentų, kodėl kalbama tarmiškai ar kodėl reiktų taip kalbėti, yra gretinimas su ankstesnėmis kartomis. Tarminė kalba laikoma nelaužoma tradicija, perduota prosenelių, senelių, su tarne augta (plg. poskyrį apie gimtosios kalbos sampratą, tautinę ir tarminę savimonę). Tarmės vartojimas su sutuoktiniu taip pat sietinas su bendravimo dažnumu, noru išlaikyti tradicijas ir jas perduoti.

Su vaikais, vaikaičiais, broliais bei seserimis kalbama taip pat beveik visada tarmiškai, išskyrus tris pateikėjus, kurie bendraudami dar vartoja ir bendrinę kalbą. Su vaikais kartais bendrine kalba šneka vyresniosios kartos pateikėjas, turintis aukštąjį išsilavinimą. Galbūt kažkiek įtakos tam turi jo įgyta lituanisto specialybė, dėl kurios bendrinė kalba neabejotinai gerbiama, vertinama, tikriausiai norima, kad ją gerai mokėtų ir artimieji. Kita vertus, tai tik prielaida, nes tas pats respondentas yra vienas iš tų, kurie gimtąją kalbą laiko ir žemaičių tarne. Tai rodytų abiejų kalbinių kodų prestižiškumą.

Su seserimi ne tik tarmiškai, bet ir bendrine kalba kartais bendrauja vidurinės kartos pateikėja, turinti taip pat aukštąjį išsilavinimą. Tokiam pasirinkimui įtaką gali daryti aplinka (jei sesuo gyvena ne Žemaitijoje), galbūt pati sesuo nekalba žemaitiškai. Abiejų aptartų situacijų pateikėjams bendra tai, kad jie įgiję aukštąjį išsilavinimą. Šiuo atveju tarsi patvirtinama nuomonė, kad aukštesnis išsilavinimas labiau sietinas su bendrine kalba, nors, kaip paaiškėjo iš kitų šių pateikėjų atsakymų, nepaneigiama išsilavinimo įtaka ir teigiamai vertinant tarminę kalbą, ją laikant ne mažiau tinkama, prestižine. Taigi diskutuotina, ar tikrai turi įtakos išsilavinimas, ar tai tik atsitiktinis reiškinys.

Su vaikaičiais dar ir bendrinę kalbą vartoja vyresniosios kartos atstovas, įgijęs profesinį išsilavinimą. Čia ryškesnis (negu dviem ankstesniais atvejais) kartų skirtumas tarp komunikantų, kuris tikriausiai daro didžiausią įtaką. Viena iš prielaidų – pateikėjo vaikaičiai prastai ar visai nekalba žemaitiškai, todėl prie jų derinasi ir pateikėjas. Galbūt pačiam pateikėjui atrodo, kad anūkai (kaip jaunesnės kartos atstovai) nebegali taip mokėti tarmės kaip jis, nebegali visiškai

gerai suprasti, ir būtent dėl šios priežasties kartais renkasi bendravimą su jais bendrine kalba. Toks reiškinys, kai bendraujama bendrine kalba dėl galimo nesupratimo, labai dažnas tarp įvairaus amžiaus žmonių.

Beveik vienareikšmiškai šioje kalbos vartojimo srityje dominuoja tarminis kalbėjimas, nėra nė vieno atvejo, kad būtų vartojama tik bendrinė kalba. Tikėtina, kad galima išsilavinimo, kartu įtaka.

Įprastasis kalbos vartojimas. Šią sferą sudaro klausimai, kuriais norima išsiaiškinti, kokia kalba pateikėjai galvoja, skaičiuoja ir bendrauja su gyvūnais.

Esama nežymaus įvairavimo. Absoliuti dauguma pateikėjų (55) galvoja tarmiškai, tik po vieną pateikėją galvoja bendrine kalba ir tarmiškai bei bendrine kalba. Tik bendrine kalba galvojanti ir skaičiuojanti nurodė vidurinės kartos pateikėja. Ji kitose kalbos vartojimo situacijose dažniau renkasi tarminį kalbėjimą, kaip gimtąją kalbą suvokia ir žemaičių tarmę. Galbūt respondentė galvojimą, skaičiavimą tapatino su savo profesija ir veikla – dirba buhalterė. Tokiu atveju galvojimas glaudžiai susijęs su dokumentų rengimu, rašymu, o rašto kalba yra bendrinė, norint parašyti, ir pagalvojama bendrine kalba. Ir tarmiškai, ir bendrine kalba galvoja vidurinės kartos pateikėja, dirbanti mokytoja. Vėl būtų galima svarstyti, ar galvojimo kalba nesiejama bent iš dalies su veikla, nes pedagoginiam darbui reikalinga bendrinė kalba tiek bendraujant, vedant pamokas, tiek kaip rašto kalba. Taigi abiem atvejais tikėtina veiklos įtaka.

Skaičiuoja 52 respondentai tarmiškai, bendrine kalba – 1 (šis atvejis jau aptartas kalbant apie galvojimą), o abu kalbinius kodus vartoja 4 žmonės. Iš skaičiuojančių tarmiškai ir bendrine kalba pateikėjų du yra vidurinės kartos, vienas vyresniosios ir vienas jaunesniosios. Sunku spręsti, ar ir čia galima veiklos, kartu įtaka. Labiau tikėtina tai, kad skaičiuoti tikrai buvo mokomasi mokykloje (nepaisant to, kad tikriausiai bent šiek tiek išmokstama skaičiuoti dar prieš pradėdant lankyti mokyklą). Dėl šios priežasties skaičiavimas bendrine kalba atrodo gana įprastas, jis kažkiek įsiminęs.

Su gyvūnais bendrauja tarmiškai 51 pateikėjas, taip pat dar ir bendrine kalba šneka du informantai. Bendrinę kalbą kartais vartoja aukštąjį išsilavinimą turinčios vidurinės kartos pateikėjos. Nelabai tikėtina, kad išsilavinimas, karta turėtų įtakos (nors, kaip minėta, su aukštesniu išsilavinimu yra galimybė sieti bendrinės kalbos vartojimą). Toks kalbinio kodo vartojimas gali būti atsitiktinai pasitaikantis arba taip tyčia siekiama atkreipti gyvūnų dėmesį, pvz., sudrausminti. Panaši situacija pastebima žemaičių prozodijoje, kai neatitraukiamas kirtis, jei norima kokią žodį labai pabrėžti (Barauskaitė *ir kt.* 1995, 249). Tik šioje įprastojo kalbos vartojimo sferoje nevartojama vien bendrinė kalba.

Įprastasis, kasdienis kalbos vartojimas beveik šimtu procentų suprantamas kaip tarminis. Galima teigti, kad tokie rezultatai patvirtina sampratą apie tarmės kaip gimtosios kalbos suvokimą, jos laikymą priimtinausia kalba.

Bendravimo kalba viešumoje. Apimamas kalbos pasirinkimas tam tikrose viešosiose erdvėse (parduotuvėje, įstaigose, susirinkimuose) ir kalbant su kitais žmonėmis, ne šeimos nariais ar kaimynais (kunigu, pažįstamais ir nepažįstamais). Šioje klausimų grupėje taip pat atsižvelgiama į paties pateikėjo iniciatyvą pradedant pokalbį, t. y. kokia kalba prakalbina pažįstamuosius ir nepažįstamuosius savo krašte. Respondentų (vyresniosios – Vr, vidurinės – Vd, jaunesniosios – J) skaičius pagal kalbos pasirinkimą atitinkamais atvejais pateiktas 3 lentelėje.

3 lentelė

Bendravimo kalba viešumoje

	Tarmiškai				Bendrine kalba				Tarmiškai ir bendrine kalba			
	Vr	Vd	J	Iš viso	Vr	Vd	J	Iš viso	Vr	Vd	J	Iš viso
Parduotuvėje	37	6	4	47	1	-	1	2	3	4	1	8
Įstaigose	33	6	3	42	3	-	2	5	5	4	1	10
Susirinkimuose, sueigose	33	5	2	40	1	-	1	2	5	5	2	12
Su kunigu	35	8	1	44	3	-	1	4	-	1	-	1
Su pažįstamaisiais	41	9	6	56	-	-	-	-	-	1	-	1
Su nepažįstamaisiais	25	4	1	30	6	2	2	10	9	4	3	16
Prakalbina pažįstamuosius savo krašte	41	9	6	56	-	-	-	-	-	1	-	1
Prakalbina nepažįstamuosius savo krašte	33	4	3	40	4	2	3	9	1	3	-	4

Kalbos pasirinkimas viešumoje įvairesnis negu, pvz., bendraujant su šeima. Čia išvelgtina privačiosios ir viešosios erdvių priešprieša. Dažniausiai tarmė siejama su privačiąja erdve, joje užima tvirčiausias pozicijas, tai patvirtina įvairūs tyrimai (plg. Vaicekaskienė; Sausverde 2012, 13) bei šio poskyrio analizė apie bendravimo kalbą šeimoje, įprastąjį kalbos vartojimą. Šeima suprantama kaip mikropasaulis, esantis arčiausiai žmogaus ir jam psichologiškai artimiausias, apibūdinamas žodžiu *sava*. Viešoji sfera – tai makropasaulis, mažiau pažįstamas, kuriam tinka apibūdinimas *svetima*. Dėl šios priežasties bendrinės kalbos dažnesnis vartojimas viešumoje gana logiškas. Nepaisant to, vis tiek visais kalbos vartojimo atvejais dominuoja tarminis kalbėjimas. Panašūs rezultatai gauti ir etnologo Petro Kalniaus tyrime¹⁵, kuris parodė, kad iš Žemaitijos rajonų Skuodo rajone tarmė vartojama plačiausiai ne tik privačioje erdvėje, bet ir viešumoje (2012, 332). Pasak tyrimo autoriaus, „poreikis ir / arba drąsa vartoti savo tarmę tiesiogiai proporcingas administracinio rajono nuotoliui iki Aukštaitijos bei kultūrų įvairove

¹⁵ 2002 m. apklausos duomenys.

pasižyminčių didmiesčių“ (Ten pat, 331). Taigi šiuo atveju įtakos turi ir krašto geografinė padėtis.

Tik bendrinė kalba nevartojama dviem atvejais: su pažįstamaisiais ir prakalbinant pažįstamus žmones. Kartais šiose situacijose šalia tarmės bendrinę kalbą vartoja tik viena vidurinės kartos pateikėja. Šiek tiek didesnis skaičius respondentų bendrinę kalbą renkasi bendraudami su nepažįstamaisiais (10), juos prakalbinant (9). Šiais atvejais tarmiškai labiau linkę kalbėti vyresniosios kartos atstovai. Bendrinės kalbos pasirinkimą galima sieti ir su žemaičių mentalitetu. Apibūdinant žemaičius, jiems dažnai priskiriamas santūrumas, uždarumas, nepatiklumas. Santūrumas išryškėja kalbos pasaulėvaizdyje (Papaurėlytė; Župerka 2010, 191), būdingas didesnis jautrumas negu aukštaičiams (Bliumas 2000, 59), uždarumą, santūrumą, kuklumą mini kitų etnografinių regionų gyventojai ir patys žemaičiai (Kalnius 2012, 270–271), pabrėžiamas sunkiau įgyjamas žemaičio pasitikėjimas (Pakalniškis 2001, 204) ir svarbus kito pažinimas (Končius 1996, 425). Tokiu atveju šiais bruožais būtų galima paaiškinti pateikėjų polinkį su pažįstamais žmonėmis rinktis tarminę kalbą, o su nepažįstamais, tarsi laikantis atsargumo, tam tikro psichologinio atstumo, sąlygiškai dažniau pavartoti ir bendrinę kalbą.

Tik bendrinė kalba beveik nevartojama parduotuvėje, ja kalba dvi vyresniosios ir jaunesniosios kartų pateikėjos. Susirinkimuose ir sueigose taip pat vos du respondentai (vyresniosios ir jaunesniosios kartų) teigė kalbantys tik bendrine kalba. Abu kalbiniai kodai sąlygiškai dažniau vartojami įstaigose, susirinkimuose ir sueigose, su nepažįstamaisiais, parduotuvėje. Matyti, kad pateikėjams viešosios vietos, ypač įstaigos, susirinkimai kur kas labiau asocijuojasi su oficialumu, taigi ir su bendrine kalba. Ypač savita situacija, kaip teigia P. Kalnius, su valdžios įstaigomis prieškarinio Lietuvoje, taip pat XX a. pirmojoje pusėje, kai žemaičiai valdininkai stengėsi kalbėti tik bendrine kalba siekdami pademonstruoti nuotolį tarp savęs ir liaudies (2012, 320–321). Teigti esant taip dabar tikriausiai nereiktų¹⁶, tačiau logiška, kad kai kuriems žmonėms vartoti bendrinę kalbą įstaigose, jei ją vartoja ir darbuotojas, atrodo visiškai priimtina, „taip kalbantis žmogus stengiasi sudaryti valdininkui lygaus asmens įspūdį“ (Ten pat, 331). Išryškėja noras prisiderinti ne apskritai laikant tarmę prasta ar ją niekinant, bet manant, kad mažiau problemų kils bendraujant bendrine kalba.

Dar vienas atvejis – bendravimo kalbos pasirinkimas su kunigu. Kadangi pateikėjai yra iš 7 punktų, esama skirtingų parapijų ir skirtingų kunigų (Keivų, Vižančių, Ylakių pateikėjai – Ylakių par.; Skuodo ir Lūknių – Skuodo par.; Šarkės – Aleksandrijos par.; Mósėdžio – Mósėdžio par.). Su kunigu nėra taip dažnai bendraujama kaip, pvz., su šeimos nariais, gerai pažįstamais žmonėmis (kai kurie to visai nenurodė). Nors visiškai įprasta kunigą girdėti kalbant

¹⁶ Esama ir priešingų atvejų, pvz., Skuodo rajono savivaldybėje priimtas nutarimas per posėdžius kalbėti žemaitiškai.

bendrine kalba per pamaldas, tačiau su juo bendraujant vyrauja tarminė kalba. Dažniausiai šiose parapijose patys kunigai būna žemaičiai ir kalba žemaitiškai. Dėl šios priežasties pateikėjų pasirinkimas vartoti tarmę suprantamas, aiškinamas ne tik pagarba savo kalbai, laikymu gimtąja ir pan. Kita vertus, kunigas gali būti kitos žemaičių patarmės atstovas ar visai nemokėti žemaitiškai – kalbėti aukštaičių tarme arba bendrine kalba. Apskritai kunigas nuo senų laikų laikomas itin gerbiamu visuomenės nariu, ypač kaimuose, mažuose miesteliuose. Galbūt dėl to ir bendrinės kalbos vartojimas sietinas su noru atrodyti tarsi kultūringesniai, lygiavertiškesniai.

Bendravimo kalba su kaimynais. Ši sfera apima kalbos pasirinkimą, kai bendraujama su jaunesniosios, vyresniosios ir vyriausios kartų atstovais.

Visų punktų pateikėjai su vyriausios ir vyresniosios kartų kaimynais bendrauja tik tarmiškai. Šiek tiek skiriasi kalbos pasirinkimas su jaunesniąja karta, nes keturi respondentai nurodė, kad be tarmės vartoja dar ir bendrinę kalbą. Tarmiškai ir bendrine kalba bendrauja du vidurinės kartos pateikėjai, vienas – vyresniosios ir vienas – jaunesniosios. Tai skirtingų kartų atstovai, todėl tokį kalbinių kodų vartojimą sunku susieti su viena kuria karta. Kadangi bendrinė kalba vartojama kartais, šalia tarmės, ji nėra pagrindinis kalbinis kodas. Galbūt vartojama tada, kai patys jaunesniosios kartos kaimynai kalba bendrine kalba, todėl taikomasi prie jų (panašiai kaip jau aptartas kalbos vartojimo šeimoje atvejis, kai pateikėjas bendrauja su vaikaičiais abiem kalbiniais kodais). Tikėtina taip pat pateikėjus galvojant, kad jaunimas nelabai gerai mokės tarmiškai, todėl pasirenkama bendrinė kalba. Visi keturi pateikėjai yra įgiję aukštąjį išsilavinimą, kuris vėl sudaro galimybę svarstyti apie (ne)galimą įtaką pasirenkant bendravimo kalbą.

Jei pateikėjų kartų atžvilgiu įtaka diskutuotina, tai kaimynų kartos įtaka akivaizdi, nes tik su jaunesniosios atstovais bendraujama ne tik tarmiškai, bet ir bendrine kalba. Vis dėlto tokių atvejų yra labai mažai (4), ir patys pateikėjai ne kartą pabrėžė, kad visi (ar beveik) tiriamame punkte gyvenantys žmonės yra žemaičiai, kalba tarmiškai. Kita vertus, jei kai kurie apklaustieji net su nepažįstamaisiais nesistengia bendrauti bendrine kalba, su kaimynystėje gyvenančiais, dažniausiai gerai pažįstamais žmonėmis tuo labiau kalbėdamiesi nevertos bendrinės kalbos. Esama skirtumų ir suvokiant pačią kaimynystę. Vieni žmonės kaimynus gali laikyti netgi labai artimais žmonėmis, su jais dažnai, nuoširdžiai bendrauti, kiti – paprasčiausiai šalia gyvenančiais pažįstamais žmonėmis, su kuriais kartais pabendraujama, o galbūt bendraujama tik iš mandagumo. Dėl šios priežasties būtų gana įprasta, jei kaimynus artimais laikantis žmogus rinktųsi tarminę kalbą kaip nuoširdumo bei paprastumo įrodymą, o vos retkarčiais bendraujantis, menkai pažįstantis – dažniau nevengtų ir bendrinės kalbos.

Religijos kalba. Klausta, kuri kalba vartojama meldžiantis, einant išpažinties, mokant poterių kitus, jei šie dalykai apskritai daromi (dalis pateikėjų nenurodė).

Meldžiasi 16 pateikėjų tarmiškai, 31 bendrine kalba, o du ir tarmiškai, ir bendrine kalba. Dažniau vartojama bendrinė kalba, kurią galima sieti su maldos žanro ypatumais. Maldos tiek maldaknygėse spausdinamos, tiek bažnyčiose pamaldų metu kalbamos bendrine kalba. Didžiausia tikimybė, kad tie pateikėjai, kurie meldžiasi bendrine kalba, buvo mokomi maldų taip pat šia kalba. Tarmės pasirinkimas meldžiantis sietinas ne su rašytinėmis, o su savo kurtomis, savo žodžiais kalbamomis maldomis, prašymu, dėkojimu ir pan. Kitaip tariant, tai jau lyg laisvesnio žanro, laisvos minčių formuluotės kūriniai, neišmokti mintinai. Šią mintį patvirtintų tos dvi pateikėjos (vidurinės ir vyresniosios kartų), vartojančios abu kalbinius kodus, ir tikriausiai skyrusios išmoktas bei savo kuriamas maldas. Kai nurodytas tik kuris nors vienas kalbinis kodas, labiau tikėtina, kad galvota apie mintinai išmoktas maldas, poterių. Tokiu atveju gana įdomus tarmės pasirinkimas, nepaisant dažnesnio bendrinės kalbos dominavimo šioje srityje, rodantis tarminio kalbėjimo gyvybingumą, tvirtumą, tarmės kaip gimtosios kalbos suvokimą.

Kalbos pasirinkimas einant išpažinties yra apylygis: 24 pateikėjai tai daro tarmiškai, 20 – bendrine kalba. Išpažintį būtų galima laikyti tokiu žanru, kuriame neišvengiama tam tikrų kalbinių formulių, bet kartu ir paties individo minčių. Būtent tos formulės, išmoktos mintinai (kaip kai kurios maldos), gali sąlygoti bendrinės kalbos pasirinkimą. Moko poterių tarmiškai 5 pateikėjai, o bendrine kalba 25. Taigi ryškus bendrinės kalbos pasirinkimas. Jis vėlgi sietinas su poterių specifika – mokomasi mintinai, viešai kalbama bendrine kalba. Nė vienas respondentas nebuvo nurodė einąs išpažinties ar mokantis poterių abiem kalbiniais kodais.

Galima teigti, kad reikšmingi veiksniai, lemiantys kalbinio kodo pasirinkimą religijos sferoje, yra maldų, meldimosi ypatumai (žanras, kalbėjimas viešai), įpratimas, pačių informantų mokymas.

Apibendrinant kalbos vartojimo analizės rezultatus, pastebėtina, kad bendravimo kalba su šeimos nariais, kaimynais ir įprastojo kalbos vartojimo situacijose yra tarmė. Tik keletu atveju bendraujama bendrine kalba. Viešumoje taip pat dominuoja tarminė kalba, tik su nepažįstamaisiais, juos prakalbinant šiek tiek dažniau linkstama vartoti bendrinę kalbą bei abu kalbinius kodus. Religijos sferoje ryškesnis bendrinės kalbos pasirinkimas, nors neretai vartojama ir tarmė.

3.3. Požiūris į kalbos vartojimą

Poskyryje siekta išsiaiškinti pateikėjų nuomonę, kaip įvairiose situacijose tinka kalbėti, rašyti ir dainuoti.

Bendravimo kalba. Atspindimas požiūris į kalbos pasirinkimą tam tikrose situacijose, kuriose išryškėja priešpriešos *pažįstami / nepažįstami, privačioji erdvė / viešoji erdvė*, taip pat pabrėžiamas savas kraštas, žiniasklaida. Respondentų (vyresniosios – Vr, vidurinės – Vd, jaunesniosios – J) skaičius pagal požiūrį į kalbos vartojimą atitinkamais atvejais pateiktas 4 lentelėje.

4 lentelė

Bendravimo kalbos tinkamumas

	Tarmiškai				Bendrine kalba				Tarmiškai ir bendrine kalba			
	Vr	Vd	J	Iš viso	Vr	Vd	J	Iš viso	Vr	Vd	J	Iš viso
Privačiai su artimaisiais ir pažįstamaisiais	41	10	6	57	-	-	-	-	-	-	-	-
Viešai su artimaisiais ir pažįstamaisiais	41	10	6	57	-	-	-	-	-	-	-	-
Su nepažįstamaisiais savo krašte	28	7	2	37	3	2	2	7	9	1	2	12
Visada savo krašte	41	10	5	56	-	-	-	-	-	-	1	1
Visur ir visada, jei supranta	40	9	5	54	-	-	-	-	1	1	1	3
Per radiją ir TV	3	-	-	3	19	5	3	27	16	5	3	24

Visiems pateikėjams kalbėti su artimaisiais ir pažįstamaisiais geriausia atrodo tarmė. Visiškai neturėjo įtakos privačiosios ir viešosios erdvės priešprieša. Respondentai šį požiūrį į kalbos vartojimo tinkamumą įgyvendina realiai, ne tik teoriškai apmąsto, nes būtent jų atsakymai apie kalbos vartojimą šeimoje, kur beveik šimtu procentų vyrauja tarminė kalba, tai gerai įrodo. Požiūris su realiu vartojimu sutampa ir bendraujant su pažįstamais viešumoje (tik viena pateikėja nurodė vartojanti abu kalbinius kodus, bendrinės kalbos vartojimo atvejų nepasitaikė, žr. 3 lentelę). Tai tik patvirtina ne tiek erdvės, kiek artimų ir pažįstamų žmonių svarbą pasirenkant kalbinį kodą.

Įvairiau žiūrima į kalbos pasirinkimą bendraujant su nepažįstamaisiais savo krašte. Daugumai tinkamiausia kalba yra tarmė (37), 12 pateikėjų priimtini abu kalbiniai kodai, o 7 geriausia laiko bendrinę kalbą. Šiek tiek labiau išsiskiria jaunesnioji karta, kurios požiūriu, visi kalbėjimo variantai vienodai tinkami. Labai panašus kalbos pasirinkimas realybėje, kurioje ir dominuoja tarminė kalba. Šiuo atveju pabrėžiamas savas kraštas, o kalbos vartojimo sferos – viešumas, tačiau įtaką išvelgti sunku, nes rezultatai beveik tokie patys. Tai, kad apskritai su nepažįstamais žmonėmis kalbama jau ne vien tarmiškai, kaip minėta anksčiau, galbūt lemia psichologija, tam tikri žemaičių charakterio bruožai.

Pateikėjų teigimu, visada savo krašte bei visur ir visada, jei supranta, tinkamiausia kalba yra tarmė. Tik 4 respondentams atrodo, kad derami abu kalbiniai kodai (visada savo krašte –

vienam jaunesniosios kartos atstovui, visur ir visada – trims jaunesniosios, vidurinės ir vyresniosios kartų pateikėjams). Pirmu atveju vėl pabrėžiamas savo krašto veiksnys, o antru tampa reikšmingas supratimas. Galima teigti, kad respondentai ne tik savo kraštą, bet ir supratimą laiko vienu iš esminių dalykų, sąlygojančių tarminės kalbos pasirinkimą. Vis dėlto nesupratimas laikytinas ir teigiamu reiškiniu, nes „bendravimo funkcijos nesėkmė – nesupratimas, nesusikalbėjimas – ir yra pats tikriausias tarmės kultūrinės vertės įrodymas“ (*Visos tarmės gražiausios* 2013, 10). Taigi nesupratimas, kurio vengiama, įrodo skirtingumą, taip pat gali būti vienas iš veiksnių vertinant kalbinio kodo laikymą tarme ar kalba.

Labiausiai nuo kitų situacijų skiriasi požiūris, kokia kalba tinkamiausia per radiją ir televiziją. Tik trys pateikėjai mano, kad tarmė yra geriausias pasirinkimas. Jie yra vyresniosios kartos atstovai, atitinkamai turintys pradinį, profesinį ir aukštesnįjį išsilavinimą, laikantys gimtąją kalbą ir žemaičių tarmę. Šiuo atveju patvirtinama būtent ta nuomonė, kad vyresni žmonės labiau vertina tarminę kalbą, jiems ji atrodo tinkamiausia įvairiose situacijose. Beveik vienodas skaičius respondentų tinkamiausia laiko bendrinę kalbą (27) ir abu kalbinius kodus (24). Bendrinės kalbos laikymui geriausia įtakos gali turėti apklaustųjų žmonių amžius, nes iš 27 taip manančių pateikėjų 19 yra vyresniosios kartos atstovai. Dėl šios priežasties jiems atrodo įprasta kalbėti tarmiškai kasdieniniame gyvenime, tačiau per radiją ir televiziją toks kalbėjimas nebesuvokiamas kaip deramiausias variantas, nes didelė tikimybė, kad kai kurie apskritai vaikystėje neturėjo televizijos, radijo. Taigi šiuo požiūriu, vyresnioji karta jau nebūtų ta, kuriai tarmė tinkama visose situacijose ir prieštarautų 3 kitiems taip manantiems pateikėjams. Svarbu ir tai, jog anksčiau ir dabar gana retai tarmė girdima per žiniasklaidą, vyrauja bendrinė kalba. Būtent su šiuo kalbiniu kodu daugumai ir asocijuojasi žiniasklaidos kalba. Skuodo kraštas neturi savo televizijos ar radijo kaip didieji miestai, todėl galima svarstyti, ar priešingu atveju požiūris būtų bent šiek tiek kitoks. Taigi įpratimas girdėti bendrinę lietuvių kalbą per radiją, televiziją turi didelės įtakos. Vis dėlto dalies pateikėjų, manančių abu kalbinius kodus esant tinkamus, požiūris net ir šiuo atveju rodo tarmės įprastumą (patvirtinami tyrimo rezultatai, kai Skuodė tarmė suvokiama 100 proc. kaip įprasčiausias kodas (Baranauskienė; Krupickaitė 2012, 11), lygiavertiškumą. Tokį požiūrį galima interpretuoti galbūt ir kaip norą dažniau girdėti tarminę kalbą žiniasklaidoje.

Galima teigti, kad požiūris į kalbos vartojimą atspindi ir bendrąjį požiūrį į tarmę. Ji etnografinės Žemaitijos gilumoje (Skuodo kraštas – vienas iš priklausančių regiono branduoliui (plačiau žr. Petrulis 2005, 168) suprantama kaip savastis, svarbiausias tapatybės požymis, o tarminio kalbėjimo netoleravimas priimamas jautriai (Kalnius 2012, 330). Tai įrodo faktas, kad nė vienu atveju nemanoma tik bendrinę kalbą esant pačia tinkamiausia.

Rašto kalba. Šioje požiūrio į kalbos vartojimą dalyje norėta išsiaiškinti, kaip tinka rašyti laiškus, žinutes; žiniasklaidoje, kuri skiriama krašto žmonėms; grožinę literatūrą, jei moka. Respondentų (vyresniosios – Vr, vidurinės – Vd, jaunesniosios – J) skaičius pagal požiūrį į kalbos tinkamumą atitinkamais atvejais pateiktas 5 lentelėje.

5 lentelė

Rašto kalbos tinkamumas

	Tarmiškai				Bendrine kalba				Tarmiškai ir bendrine kalba			
	Vr	Vd	J	Iš viso	Vr	Vd	J	Iš viso	Vr	Vd	J	Iš viso
Laiškus, žinutes	1	-	1	2	27	7	1	35	13	3	4	20
Žiniasklaidoje, jei skiriama savo krašto žmonėms	4	1	-	5	27	6	5	38	10	3	1	14
Grožinę literatūrą, jei tik moka	1	-	1	2	24	4	3	31	8	3	1	12

Rašyti laiškus, žinutes, pasak pateikėjų, labiausiai dera bendrine kalba (35). Daliai apklaustųjų (20) tinkama ir tarmė, ir bendrinė kalba. Abu kalbinius kodus šiuo atveju rinkęsi didžioji dalis jaunesniosios kartos atstovų (4). Tai įrodo jaunimo palankumą tarmei, jos laikymą ne mažiau tinkama rašyti. Būtent rašyti laiškus ir žinutes tiek tarmiškai, tiek bendrine kalba nurodė daugiausia pateikėjų (šiek tiek mažiau žiniasklaidoje, grožinę literatūrą). Tai sietina su asmeniškumu, nes laišškai – intymus, privatus dalykas, todėl ir tarmė kaip turintis daugiau nuoširdumo kalbinis kodas (plg. 1 priedą, 10 tekstą; Ramonienė 2013, 10) laikomas tinkamu. Susirašinėjimą dar galima suprasti kaip kalbėjimą rašant (kai kurie mokslininkai kaip tik taip apibūdina kalbą, vartojamą bendraujant internetu (Ryklienė 2000, 99–100), o kalbėti, analizės duomenimis, deramiausia tarmiškai. Tai, kad įprasčiausias rašymas yra susirašinėjimas laiškais, SMS žinutėmis, socialiniuose tinkluose, patvirtina ir tyrimas apie žemaitiškos literatūros skaitytojus (Trakytė 2015, 12). Tik du pateikėjai nurodė, kad tinkamiausia kalba rašyti laiškus, žinutes – tarmė. Šie respondentai yra jaunesniosios, turinčios aukštąjį išsilavinimą, ir vyresniosios, įgijusio pradinį išsilavinimą, kartų atstovai. Taigi kartos, išsilavinimo atžvilgiu jie yra visiškai skirtingi žmonės, todėl sunku įžvelgti kokią nors sąsają ar įtaką. Bendra pateikėjams tik tai, kad abu gimtąja kalba laiko ir žemaičių tarmę, pagal savimonę suvokia save esant žemaičiais. Dėl šios priežasties būtų nesunkiai paaiškinamas toks pateikėjų požiūris. Faktą, kad 20 respondentų rašyti tinkama atrodo tiek tarmė, tiek bendrinė kalba, galima sieti su gimtosios kalbos samprata (žr. poskyrį apie gimtosios kalbos sampratą, tautinę ir tarminę savimonę), nes 14 respondentų nurodė žemaitiškai mokantys rašyti ir bent jau kartais rašantys. Taigi labiausiai tikėtina, kad šie respondentai ir laiko tarmę ne mažiau tinkama rašyti. Taip manančių netgi šiek

tiek daugiau negu realiai praktikuojančių, todėl išryškėja teigiamas požiūris į tarmės kaip rašto kalbos tinkamumą.

Žiniasklaidoje, jei skiriama savo krašto žmonėms, pateikėjai kalbinių kodų pasirinkimą vertina panašiai kaip ir rašant laiškus, žinutes. Daugumai priimtinausia bendrinė kalba (38), vartoti abu kodus tinkamiausia atrodo 14 žmonių, o 5 kaip geriausią pasirinkimą įvardija tarmę. Keturi iš šių pateikėjų (vyresniosios kartos) gimtąja kalba suvokia ir žemaičių tarmę, save laiko žemaičiais, todėl toks jų požiūris tai tik patvirtina. Viena vidurinės kartos atstovė pagal savimonę save įvardijo esant lietuve, o gimtąja kalba nelaiko žemaičių tarmės, tačiau savo krašto žiniasklaidoje rašyti žemaitiškai jai atrodo visiškai priimtina. Nors pabrėžiamas savo krašto veiksnys, didelės įtakos požiūriui, kad tarmė būtų laikoma geriausia, jis neturėjo. Dauguma apklaustųjų pastebėjo, kad skaityti tarmiškai parašytą tekstą, rašyti jiems įdomu, bet gana sunku. Dėl to geresnis variantas, keliantis kur kas mažiau keblumų, šiuo atveju yra bendrinė kalba. Sąsaja taip pat išvelgtina su požiūriu, kaip tinka kalbėti per radiją ir televiziją, kur rezultatai labai panašūs, tik šiek tiek daugiau buvo manančių, kad tinkami abu kalbiniai kodai. Taigi visos žiniasklaidos rūšys, nesvarbu, savo krašto ar ne, pateikėjams asocijuojasi su bendrine kalba, truputį mažiau – su abiem kalbiniais kodais.

Išryškėjo, kad grožinę literatūrą, jei tik moka, rašyti derėtų taip pat bendrine kalba, ją nurodė 31 pateikėjas. Abu kalbiniai kodai priimtinausi būtų 12 respondentų, tarminė kalba – 2. Šie trys pateikėjai, kaip ir laikantys tinkamiausia kalba tarmę rašant laiškus, žinutes, yra skirtingų kartų (vyresniosios, jaunesniosios) bei išsilavinimo (pradinis, nebaigtas vidurinis) žmonės, tačiau turi stiprią žemaitiškąją savimonę. Ji, manytina, ir daro didelę įtaką. Požiūrį į grožinės literatūros kalbos tinkamumą labiausiai lemia įpratimas skaityti bendrine kalba ir ją rašyti. Reikšminga tai, kad mokykloje skaitoma, rašoma bendrine kalba, dėl šios priežasties (geresni ar prastesni) susiformuoja būtent tos kalbos įgūdžiai. Nors esama grožinės literatūros tarminė kalba, netgi kai kurie iš pačių pateikėjų ją kuria (ar kūrė anksčiau), tačiau ji negali gausumu lygintis su bendrine kalba rašoma literatūra. Tarminė kūryba labiau suvokiama kaip savitas žanras. Vis dėlto 12 pateikėjų nuomonė, kad tinkami abu variantai, rodo nesant tarmę visiškai nederama, vengtina šioje srityje, ji daugiau sietina su kiekvieno pasirinkimu, o ne kalbinių kodų blogumu ar gerumu.

Apibendrinant pasakytina, kad tos dalies pateikėjų, kurie laiko abu kalbinius kodus įvairiais atvejais tinkamais rašyti, požiūris sietinas ne tik su žemaičių tarmės kaip gimtosios kalbos suvokimu, bet taip pat su žemaitiškai išleista ir leidžiama literatūra, publicistika, kuri (nors ir vyraujant bendrine kalba rašomai literatūrai) turi įtakos. Minėtina žemaitiškos poezijos rinktinės *Sava muotinu kalbo* (1998), *So meilė tievėške* (2008); Teklės Džervienės *Akmou so velnė piedo* (2000), *Žali žuolelė* (2011); Edvardo Rudžio *Kuotrė* (1996), *Sėmuona malūnā* (2001)

(plačiau žr. Mukienė 2015, 61–63) ir kitos grožinės literatūros knygos. Iš publicistinių leidinių tarminių straipsnių gausa pasižymi žurnalas *Žemaičių žemė*. Svarbu ir tai, kad Skuodo rajono laikraštyje *Mūsų žodis*, kurį nurodė skaitą beveik visi pateikėjai, spausdinama įvairių žemaitiškų tekstų, taip pat šio laikraščio redakcija kartu su kitų Žemaitijos rajonų (Kretingės, Klaipėdos, Šilutės, Mažeikių, Telšių, Plungės) laikraščių redakcijomis leidžiamame priede *Vakary Lietuva* rengia puslapį „Būkem žemaitė“, skirtą žemaičių tarmės puoselėjimui, propagavimui (plačiau žr. Zabitiene 2012, 4). Taigi rašymas žemaitiškai¹⁷ pateikėjams nėra svetimas, net jei patys tuo ir neužsiima.

Dainavimo kalba. Aiškintasi, kokia kalba derėtų dainuoti vienam ar su artimaisiais; per iškilmes savo krašte; per radiją ir televiziją savo krašte. Respondentų (vyresniosios – Vr, vidurinės – Vd, jaunesniosios – J) skaičius pagal požiūrį į kalbos tinkamumą atitinkamais atvejais pateiktas 6 lentelėje.

6 lentelė

Dainavimo kalbos tinkamumas

	Tarmiškai				Bendrine kalba				Tarmiškai ir bendrine kalba			
	Vr	Vd	J	Iš viso	Vr	Vd	J	Iš viso	Vr	Vd	J	Iš viso
Vienam ar su artimaisiais	7	-	-	7	7	3	2	12	27	7	4	38
Per iškilmes savo krašte	8	-	-	8	7	3	2	12	26	7	4	37
Per radiją ir TV savo krašte	5	3	1	9	12	3	2	17	21	4	3	28

Dainuoti vienam ar su artimaisiais kaip tinkamiausia kalba įvardijami abu kalbiniai kodai (38), 12 pateikėjų mano šiuo atveju geriausią esant bendrinę kalbą, o 7 linkę pritarti tarminiam dainavimui. Pabrėžiama privačioji erdvė, artimi žmonės, tačiau įtakos požiūriui, kad geriausia kalba yra tik tarmė, tai nelabai turi. Vienodai suvokiamas abiejų kalbinių kodų tinkamumas. Vos keliems pateikėjams šiek tiek deramesnė kalba atrodo bendrinė nei tarminė, taigi nesama didelio skirtumo, tarsi patvirtinama daugumos nuomonė laikant abu kodus lygiaverčiais. Dainavimas nėra pati reikšmingiausia gyvenimo sritis (bent jau daugumai žmonių, kai kurie visai retai tuo užsiima), ją būtų galima suprasti kaip esančią paribyje. Dėl šios priežasties tikėtina, kad griežtas nusistatymas laikyti tik kokią nors vieną kalbą tinkamiausia, nebūdingas.

Per iškilmes savo krašte taip pat dauguma respondentų (37) deramas laiko tiek tarminę, tiek bendrinę kalbas, mažesnei daliai (12) bendrinė kalba atrodo tinkamiausia, dar mažesnei (8) – tarmė. Požiūris labai panašus kaip ir į kalbos tinkamumą dainuojant vienam ar su artimaisiais.

¹⁷ Rašymas žemaitiškai apskritai suprantamas jau ne kaip atsitiktinis ar retkarčiais pasitaikantis, bet gražiai gyvuojantis ne vienus metus reiškinys. Tam tikslui parengti ir išleisti Juozo Pabrėžos *Žemaičių rašybos patarimai* (1991), Alekso Girdenio bei Juozo Pabrėžos *Žemaičių rašyba* (1998). Kai kurių mokslininkų žemaičių raštų kalba laikoma dar viena susiformavusia raštų tradicija greta literatūrinės kalbos, panašiai kaip latgalių, naujosios norvegų raštų kalbos (Karkonens-Svensons 2003, 56).

Didelės įtakos savo krašto veiksnys neturi, nes tik tarmę pačiu geriausiu pasirinkimu suvokia mažiausiai pateikėjų. Abiem atvejais vidurinės ir jaunesniosios kartos atstovai nesirinktų vien tarmės. Dauguma žinomų, populiarių dainų yra bendrine kalba, jas žmonės, ypač jaunesni, labiau moka. Taigi ir įpratimas girdėti bendrinę kalbą turi kažkiek įtakos.

Per radiją ir televiziją savo krašte 28 pateikėjai mano geriausią esant ir tarminę, ir bendrinę kalbas. Mažiau respondentų (17) rinktųsi bendrinę kalbą, o 9 žmonės tinkamiausia laiko tarmę. Tiek ankstesniais dviem atvejais, tiek ir šiuo vyrauja abiejų kalbinių kodų tinkamumo suvokimas. Savo krašto veiksnys, tikėtina, nelabai turėjo įtakos. Kalbėti per radiją ir televiziją truputį daugiau respondentų manė esant tinkamesnę bendrinę kalbą. Neabejotina, kad kalbant, o ne dainuojant galima išgirsti kur kas dažniau, todėl šis dalykas tarsi kritiškiau vertinamas, bendrinės kalbos dominavimas žiniasklaidos priemonėse įprastesnis.

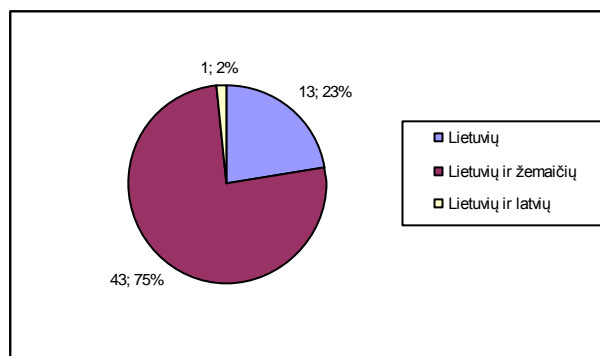
Vertinant visas situacijas, susijusias su dainavimu, pateikėjų požiūris beveik nesiskiria. Galima teigti, kad jie dainavimą supranta kaip vieną tam tikrą elementą, nepriklausomai, kokioje erdvėje, kokių veiksnių sąlygotą. Kaip jau minėta, tikriausiai tam nėra teikiamas labai didelis dėmesys, todėl tinkamiausi atrodo abu kalbiniai kodai.

Taigi, pateikėjų požiūriu, įvairiais atvejais privačiojoje ir viešojoje erdvėse tinkamiausia kalbėti tarmiškai. Vis dėlto kalbant apie radiją ir televiziją ryški bendrinės kalbos ir abiejų kalbinių kodų pasirinkimo tendencija. Priimtinesne rašyti laikoma bendrinė kalba, tačiau gana palankiai vertinami ir abu kalbiniai kodai. Tinkamos dainuoti atrodo tiek bendrinė, tiek tarminė kalbos.

3.4. Gimtosios kalbos samprata, tautinė ir tarminė savimonė

Poskyryje analizuojamas pateikėjų gimtosios kalbos suvokimas, esama (oficialioji) ir pagal savimonę suvokiama tautybė, sutuoktinio (jei yra) oficialioji ir pagal savimonę suprantama tautybė bei požiūris į tarmiškai kalbantį žmogų.

Gimtoji kalba. Pateikėjų gimtosios kalbos samprata nevienoda. Ji atsispindi 4 pav.

4 pav. **Gimtosios kalbos samprata**

Išryškėjo trys atvejai, kai gimtąja (-osiomis) kalba (-omis) laikoma: 1) lietuvių kalba, 2) lietuvių kalba ir žemaičių tarmė, 3) latvių kalba ir lietuvių kalba. Pastarosios sampratos atstovė – viena vyresniosios kartos pateikėja iš Šarkės punkto, kurios oficialioji tautybė yra latvių (ir pagal savimonę pateikėja taip nurodė). Respondentė gimtosios latvių kalbos nepamiršo, ją supranta, kalba, skaito, rašo. Kadangi nuo vaikystės gyvena minėtame punkte, puikiai moka ir lietuvių kalbą (supranta, kalba, skaito, rašo). Vis dėlto čia išvelgtina galima paininga, kaip iš tikrųjų pateikėjos suprantama lietuvių kalbos sąvoka. Respondentė nenurodė, kad žemaičių tarmė – dar viena gimtoji kalba, tačiau būtent ji daugeliu atveju (bendravimo su šeimos nariais, pažįstamais, kaimynais ir kt.) yra pagrindinė kalba. Taigi labai tikėtina, kad lietuvių kalba reiškia ir bendrinę, ir tarminę. Kita vertus, pateikėja skyrė tarminę ir bendrinę kalbas atsakinėjant į anketos klausimus.

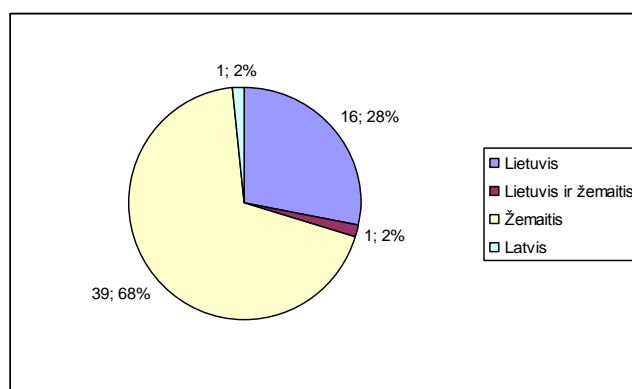
Dauguma pateikėjų (75 proc.) kaip gimtąją kalbą suvokia ne tik lietuvių, bet ir žemaičių tarmę. Ši samprata artima visų kartų atstovams: 30 vyresniosios, 9 vidurinės, 4 jaunesniosios. Tai reiškia, kad įvairaus amžiaus žmonėms labai svarbi tarmė, ji nėra tik kuriai nors vienai grupei būdingas reiškinys. Pasak P. Kalniaus, „žemaičių dialektas ne tik XIX–XX a., bet ir šiuo metu suvokiamas kaip svarbiausias jų tradicinės kultūros elementas. Kaip anksčiau, taip ir dabar žemaičių dialektas ryškiausiai reprezentuoja žemaitiškąją tapatybę“¹⁸ (2012, 298). Iš respondentų, laikančių žemaičių tarmę gimtąja kalba, žemaitiškai supranta ir kalba visi, skaito 29 (17 vyresniosios, 8 vidurinės, 4 jaunesniosios kartų), o dar ir rašo 14 (6 vyresniosios, 4 vidurinės, 4 jaunesniosios kartų). Pastebėtina, kad jaunesniosios kartos informantai, nurodę gimtąją kalbą ir žemaičių tarmę, visi ne tik supranta bei kalba, bet taip pat skaito, rašo žemaitiškai. Mokėjimas skaityti, rašyti ir šių įgūdžių praktikavimas gali turėti įtakos pateikėjų požiūriui į rašto kalbą, tarmės tinkamumą tam (tai aptarta poskyryje apie požiūrį į kalbos vartojimą). Didesnis skaičius mokančių skaityti negu rašyti įtikinamas, nes žinutes, laiškus, kurie dabar beveik visi

¹⁸ Tarmės specifika tampa pagrindiniu žemaičių tapatybės ženklu, reprezentante net ir šiuolaikiniuose anekdotuose, kurie kuriami apie tuo metu aktualius dalykus (žr. Šukytė 2012, 44, 47). Taigi tai patvirtina žemaičių tarmės svarbą, gyvybingumą tiek žemaičių, tiek kitų etnografinių grupių atstovų požiūriu.

elektroniniai, rašo šiek tiek daugiau jaunesnio amžiaus žmonės. Vis dėlto yra ir pateikėjų rašančių žemaitiškai grožinius kurinius, publicistiką. Su skaitymu paprasčiau – beveik visi pateikėjai skaito rajoninį laikraštį (kai kurie ir kitus leidinius), puoselėjantį tarmę, spausdinantį tarmiškai parašytos grožinės kūrybos ar kitų tarminių tekstų. Gebėjimas ir noras skaityti, rašyti rodo šių žemaičių tarmės suvokimo gimtąja kalba gyvumą, pagrindimą, o ne vien teorinį pamąstymą.

Pateikėjų samprata, kad gimtoji kalba yra taip pat žemaičių, įtinama, nes apklaustieji visada kalbėję, kalbą tarmiškai, būtent tarmę ir suvokia kaip tikrąją gimtąją kalbą ar bent jau lygiavertę bendrinei. Žemaičių tarmė Skuodė laikoma 100 proc. įprasčiausia (Baranauskienė; Krupickaitė 2012, 11), taip pat prestižiškiausia¹⁹ (Kliukienė 2014, 7). Pastebėtina, kad bendrinės kalbos nenorima visiškai eliminuoti, nes nepasitaikė atsakymo, kai gimtąja kalba laikoma tik žemaičių tarmė. Bendrinė kalba suprantama kaip gana svarbi ir vartotina (kai kuriose srityse būtent ji dominuoja). Gimtosios kalbos samprata glaudžiai susijusi ir su tautine bei tarminė savimone, tai vienas iš įrodymų, kad žemaitiškoji savimone nėra tik gražiai skambas pasakymas ar noras, jog taip būtų.

Tautinė savimone. Oficialioji tautybė beveik visų pateikėjų (56) yra lietuvių, tik vienos pateikėjos – latvių. Svarbu, kaip patys žmonės suvokia savo tautybę, nes būtent savimonės kriterijus, o ne kilmė turi lemiamos įtakos nustatant atstovų skaičių – tokia tradicija nusistovėjusi etnologijoje ir sociologijoje (Kalnius 2012, 144). Šiuo atveju tautinė savimone reikšminga ir sietina su požiūriu į tarmę, gimtosios kalbos samprata, neatmestina, kad ji turi įtakos ir kalbos vartojimui, požiūriui į kalbos vartojimą. Pateikėjų tautinė savimone atsispindi 5 pav.

5 pav. Pateikėjų tautinė savimone

Esama didesnio įvairavimo, kurio nebuvo nurodant oficialiąją tautybę. Viena vyresniosios kartos pateikėja save suvokia kaip latvę (gimtąja kalba be lietuvių ji taip pat laiko ir latvių).

¹⁹ P. Kalniaus teigimu, apskritai dauguma visų Žemaitijos vietovių žemaičių mano savo tarmę esant neprestižinę, nes bendrinė kalba sukurta aukštaičių tarmės pagrindu (2012, 322).

Tokia respondentės tautybė yra ir oficialioji, todėl skirtumo nėra. Nors pateikėja daugelį metų gyvena Žemaitijoje, moka tiek lietuvių bendrinę kalbą, tiek žemaitiškai, tačiau latviškoji tapatybė giliau, tvirčiau įsirežusi sąmonėje. Manytina, kad iš vaikystės (iš anksčiau) susiformavusią savimonę pakeisti ar paveikti yra sunku, kita aplinka tam dažniausiai neturi didelės įtakos. Tai tiktų kalbant ir apie žemaičius. Kaip teigia Austė Nakienė, žemaitiškosios savimonės neatsisako tie regiono atstovai, kurie gyvena ir dirba sostinėje, jie – tarsi dar viena gyventojų mažuma šalia tradicinių miesto mažumų (2007, 214). Šiuo atveju ne tik nepamirštama savimonė, bet ji kartu leidžia priklausyti tam tikrai bendruomenei svetimoje erdvėje, yra reikšmingas sąsajos pagrindas.

Vienas pateikėjas nurodė sudvejintą tautybę – lietuvių ir žemaičių. Šis vidurinės kartos respondentas, turintis aukštąjį išsilavinimą, gimtąja kalba laiko ir žemaičių tarmę. Sudėtinga spręsti, ar karta, išsilavinimas turi kokios nors įtakos. Tai vienintelis atvejis, kai nurodoma sudvejinta tautybė. P. Kalniaus teigimu, žemaičiai vieninteliai dažnai turintys tokią savimonę²⁰, nes tarp aukštaičių, dzūkų ar suvalkiečių jokio savimonės susidvejinimo anksčiau ir dabar nepastebėta (2007b, 26). Reikšminga tai, kad pirmiau pateikėjas įvardijo save esant lietuviu, tuomet tik žemaičiu, o ne atvirkščiai. Eiliškumas čia neatsitiktinis²¹, nes rodo, kokiai sampratai suteikiama pirmenybė. Antrąją sampratą galima suprasti taip pat kaip tam tikrą patikslinimą, sukonkretinimą. Akivaizdu tai, kad vien lietuvių tautybė neatspindi pateikėjo savimonės. Šis faktas patvirtina, kad žemaitiškumas suvokiamas kaip labai svarbi vertybė, neatsiejama būties dalis. Kartu svarbu išlaikyti ir lietuviškąjį identitetą, jo neatmesti. Taigi tapatinamasi ir su žemaičiais, ir su lietuviais.

Dauguma pateikėjų (68 proc.) pagal savimonę jaučiasi esą žemaičiai, nors oficialioji tautybė – lietuvių. Iš jų 28 yra vyresniosios kartos atstovai, 7 – vidurinės, 4 – jaunesniosios. Žemaičiais save laiko absoliuti dauguma vidurinės ir jaunesniosios kartų pateikėjų. Tai galima suprasti kaip žemaitiškosios savimonės gyvumą, svarbą, aktualumą tarp jaunesnio amžiaus žmonių. Faktas, kad didžioji dalis respondentų nurodė žemaičių tautybę, galėtų būti vertinamas prieštarigai (kaip ir apskritai visos diskusijos šiuo klausimu dažniausiai kelia nemažai emocijų), nes etnologų teigiama, kad „žemaičiai etninę savimonę veikiausiai yra praradę šimtmečius trukusiuose etniniuose procesuose“ (Kalnius 2007b, 25) ar „anksti patekusius į Lietuvos valstybės sudėtį ir nespėjusius išsiugdyti atskirai tautai būtinos savimonės žemaičius drąsiai galima vadinti subetnoso terminu“ (Vaicekuskas 2005, 50). Vis dėlto didžiosios dalies pateikėjų savimonė rodo priešingą tendenciją, paneigia minėtą etnologų požiūrį.

²⁰ Autorius remiasi duomenimis iš atlikto šeimos tyrimo XX a. aštuntajame dešimtmetyje, todėl gali būti, kad dabartinė situacija kažkiek pakitusi.

²¹ Minėtame P. Kalniaus tyrime tik labai retais atvejais žemaičių buvo nurodoma „žemaitis-lietuvis“ (Kalnius 2007b, 26).

Tokį savęs suvokimą būtų galima interpretuoti tik kaip priklausymo etnografini grupei, Žemaitijos regionui patvirtinimą. Tačiau tai abejotina, nes, klausiant pateikėjų, kokia yra oficialioji dokumentuose **tautybė**, o kokia pagal savimonę, būtent pabrėžiamas ne etnografinis aspektas, bet etnis²². Vis dėlto esama tikimybės, kad pateikėjai to gerai nesuvokė, ar supainiojo su kitomis panašiomis sąvokomis, ir savimonę susiejo su regionu, kalba, kultūra. Dar viena versija, kuria galėtų argumentuoti nemanantieji šiandien esant žemaičių etninę savimonę, yra ta, kad atsitiktinai pasitaikė tokie respondentai – gana radikalūs, pagal savimonę laikantys save žemaičiais. Tačiau tokiu atveju tarmiškai kalbantys beveik visi būtų radikalūs, nes turi žemaitiškąją savimonę, t. y. kalba daro didelę įtaką savęs suvokimui (patvirtinamas teiginys tarmę esant labai reikšmingu ar net reikšmingiausiu tapatybės veiksniu). Apskritai esama sąsajos su kalba, nes 43 pateikėjai gimtąją kalba laiko ir žemaičių tarmę. Tai truputį daugiau negu nurodžiusiųjų žemaičių tautybę pagal savimonę (39). Taigi dažnai tautybės suvokimas susijęs su gimtosios kalbos samprata.

Kita vertus, žemaitiškoji savimonė nėra naujas reiškinys, būdingas žmonėms tik iš Skuodo krašto. Tai patvirtina faktas, kad iš 247 pateikėjų (ne tik Skuodo, bet ir Mažeikių, Naujosios Akmėnės apylinkių) 205 pagal savimonę yra žemaičiai (Pabrėža 2013, 3). Tokie rezultatai rodo neatsitiktinumą. Dažniausiai net ir tų žmonių, kurie žemaičius supranta kaip etnografinės grupės atstovus, pastebima ir / ar pripažįstama kitokia žemaičių savęs suvokimo samprata, palyginti su kitomis etnografinėmis grupėmis. Dėl šios priežasties žemaičiams, pasak P. Kalniaus, tinkamiausias *potautės (subetnos)* terminas (tuo įsitikinęs taip pat Arūnas Vaicekuskas (2005, 50), ir toks traktavimas turėtų išspręsti tautinės savimonės problemą, nes remiamasi ryškiu skirtingumu, bet ne svetimumu lietuviams (2007b, 28). Taigi siūlomas tam tikras kompromisas.

Bet kokių atveju, pabrėžtina, kad 68 proc. pateikėjų save suvokia kaip žemaičius – ar vadovaujantis tik skirtingumu, ar visišku etniniu išsiskyrimu. O bendruomenės narių savimonė, kaip minėta, yra svarbiausias dalykas (Ten pat, 29). Dėl to šis faktas turi didelės reikšmės, kad ir kaip bebūtų aiškinamas.

Beveik visų pateikėjų sutuoktinių (29) oficialioji tautybė yra lietuvių, vieno – ukrainiečių. Pagal savimonę 12 sutuoktinių – lietuviai, 16 – žemaičiai. Kadangi tai yra pačių pateikėjų požiūris, jie įvardijo sutuoktinių suvokiamą tautybę, gali būti netikslumų. Vis dėlto nurodyta, kad ukrainietis save laiko žemaičiu (tokiu atveju tai prieštarautų išsakytai minčiai apie latvę pateikėją, kai išlaikoma tapatybė, sunku pakeisti savimonę), o respondentė su juo bendrauja žemaitiškai. Apskritai svarstyтина, ar sutuoktinių esama bei suvokiama tautybė turi didelės įtakos pačių pateikėjų sampratai.

²² Terminai vartojami taip, kaip įprasta etnologijoje: *etnis*, *etninė grupė* siejami su tautybe, *etnografinis*, *etnografinė grupė* – su vieta, kultūra (žr. Kalnius 2007b, 20).

Tarminė savimonė. Pateikėjų požiūris į tarmę – dar vienas svarbus aspektas. Pabrėžiama, kad nuostatos yra vienas iš veiksnių, užtikrinančių tarmių gyvybingumą, tęstinumą (*Atlasas* 2014, 130), taip pat kinta ne tik tarmės, bet ir požiūris į tarminį diskursą (Aliūkaitė 2011a, 11). Dėl to tarmių vertė gali būti suvokiama kitaip negu anksčiau. Pateikėjai turėjo išreikšti ne pačios tarmės tiesioginį vertinimą, bet savo nuomonę apie tarmiškai kalbantį žmogų. Manoma, kad kalbinio kodo gyvybingumą, išlikimo priežastis patikimiau gali atskleisti asociacijos su jį vartojančiais kalbėtojais, o ne tiek paties kodo vertinimai (Ramonienė 2013, 7). Taigi iš šių asociacijų galima spręsti apie požiūrį į tarmę.

Buvo pateikti keli galimi variantai, apibūdinantys kalbantįjį tarmine kalba: *kaimietis, menkai išsilavinęs, vyresnio amžiaus, gerbiantis gimtąją tarmę, patriotiškai nusiteikęs*. Respondentai dar galėjo ir patys nurodyti savo apibūdinimą. Būtent ši galimybė dažnai pasirinkta. Kai kurie pateikėjai nurodė po kelis variantus, todėl nurodytas atsakymų, o ne respondentų skaičius. Nurodyta taip pat, kiek yra atsakymų iš vyresniosios (Vr), vidurinės (Vd), jaunesniosios (J) kartų pateikėjų. Apibūdinimai ir jų skaičius apie tarmiškai kalbantį žmogų pateikti 7 lentelėje.

7 lentelė

Samprata apie tarmiškai kalbantį žmogų

Apibūdinimas	Atsakymų skaičius				Procentai
	Vr	Vd	J	Iš viso	
<i>Gerbiantis gimtąją tarmę</i>	13	4	2	19	23
<i>Taip įpratęs</i>	9	2	2	13	15
<i>Patriotiškai nusiteikęs</i>	8	2	2	12	14
<i>Taip užaugęs</i>	7	2	1	10	12
<i>Kaimietis</i>	6	1	1	8	10
<i>Tikras žemaitis</i>	4	-	1	5	6
<i>Vyresnio amžiaus</i>	1	1	1	3	4
<i>Taip prigimęs</i>	1	1	-	2	2
<i>Žemaitis</i>	1	1	-	2	2
<i>Besilaikantis tradicijų</i>	-	1	-	1	1
<i>Grynakraujis žemaitis</i>	1	-	-	1	1
<i>Kitaip negali būti</i>	1	-	-	1	1
<i>Kitaip negali kalbėti</i>	-	1	-	1	1
<i>Menkai išsilavinęs</i>	1	-	-	1	1
<i>Protingas žmogus</i>	-	-	1	1	1

7 lentelės tęsinys kitame puslapyje

<i>Reikia gerbti savo tarmę</i>	1	-	-	1	1
<i>Reikia puoselėti savo kalbą</i>	1	-	-	1	1
<i>Užaugęs tokioje aplinkoje</i>	-	1	-	1	1
<i>Žmogus, mylintis savo tarmę</i>	1	-	-	1	1

Daugiausia kartų (19) pateikėjai tarmiškai kalbantį žmogų apibūdino kaip gerbiantį gimtąją tarmę. Šis apibūdinimas dažniausiai minėtas dar ir kitų šiaurės žemaičių punktų atstovų (plg. Pabrėža 2013, 5). Pagarba laikoma svarbia vertybe, paprastai gerbiami labai reikšmingi dalykai. Galima teigti, kad net ir galvojant tarmę esant ne visur tinkamą vartoti, estetinė prasme nelabai gražią, ją privalu gerbti, o žmogus, kalbantis tarmiškai, taip pat gerbtinas. Tarmė suvokiama kaip vertybė, o ne ignoravimo, šaipymosi ar kitų neigiamų reiškinių objektas. Pabrėžiamas taip pat ir paties žmogaus nusistatymas, nes jis ne šiaip moka, gali kalbėti tarmiškai, bet tai daro iš pagarbos. Vieną kartą minėtas labai panašus apibūdinimas – *reikia gerbti savo tarmę*. Apibūdinamas ne tiek tarmės vartotojas, bet tiesiogiai pasakoma, patvirtinama, kad tarmė yra verta pagarbos, tai rūpinimas dalykas. Su vertybėmis glaudžiai susijęs dar vienas apibūdinimas – *žmogus, mylintis savo tarmę*. Meilė, kaip ir pagarba, yra taip pat viena didžiausių vertybių, todėl jų laikydamasis žmogus suvokiamas itin teigiamai. Toks kalbėtojas – vertinantis ir branginantis tarmę.

Antroje vietoje pagal atsakymų skaičių (13) tarmę vartojantis žmogus apibūdinamas kaip taip įpratęs. Kalbėti tarmiškai reiškia būti įgudusiam tai daryti, taigi tarminė kalba yra ne šiaip dabartinis reiškinys, bet jau besitęsiantis iš anksčiau. Norint įprasti, reikia dažnai kalbėti, girdėti tarmę. Dėl šios priežasties galima daryti išvadą, kad pateikėjų sąmonėje tarmė suprantama kaip vyraujanti, pagrindinė kalba. Tai patvirtina ir gimtosios kalbos samprata (75 proc. pateikėjų gimtąją kalbą laiko ir žemaičių), taip pat įprastojo kalbos vartojimo ir kitų kalbos vartojimo sferų analizės duomenys, žemaičių tarmė Skuodė laikoma 100 proc. įprasčiausia (Baranauskienė; Krupickaitė 2012, 11). Taigi įpratimas turi didelės reikšmės.

Dažnai tarmiškai kalbantis žmogus sietas su patriotišku nusiteikimu. Iš viso 12 tokių atsakymų. Kalbėjimas tarmiškai suvokiamas kaip patriotizmo dalis. Vartoti tarmę reiškia kartu mylėti, gerbti savo kraštą, būti pasiryžusiam dėl jo (ir gimtosios kalbos) daug padaryti, aukotis. Toks požiūris sietinas su tautine savimone, nes 68 proc. pateikėjų nurodė esą žemaičiai, taip pat dauguma gimtąją kalbą laiko ir žemaičių tarmę. Gimtoji kalba pateikėjų sąmonėje asocijuojasi su patriotizmu, todėl tai artima sampratai, kad kalba – viena iš svarbiausių tautos dalių. Toks požiūris dar galėtų būti siejamas su Žemaitijos istorija, kitokia istorine padėtimi. Nors teigiama, kad neretai istorija mitologizuojama (Venskienė 2008, 80), tačiau, kaip bebūtų, ja remiamasi, ji

dažnai vienas iš veiksnių suvokiant žemaitiškumą, Žemaitijos skirtingumą kitų etnografinių regionų atžvilgiu.

Ketvirtą vietą pagal atsakymų skaičių (10) užima apibūdinimas *taip užaugęs*. Tarmiškai kalbantis žmogus siejamas su vaikystės, brendimo laikotarpiu, augant įskiepyta kalba. Išryškėja tėvų ar kitų artimų žmonių įtaka, nes iš jų išmokstama kalbėti. O tai, kas įgyjama, išmokstama vaikystėje (ypač kalba), dažniausiai ir toliau gyvenime išlieka stipriai išsakiniję, reikšminga. Vieną sykį minėtas panašus apibūdinimas *užaugęs tokioje aplinkoje*. Išreiškiama nuomonė, kad tarmine kalba šnekama dėl aplinkos įtakos, t. y. žmogus yra užaugęs aplinkoje, kur visur ar beveik visur (ne tik su artimaisiais, pažįstamaisiais, namuose) kalbama tarmiškai, dažnai girdima tarminė kalba iš įvairių žmonių. Šis atsakymas atspindėtų kartu realią kalbinę situaciją punktuose, nes vyrauja tarminis bendravimas. Apibūdinimas *taip užaugęs* reiškia nebūtinai tarminę aplinką, ji gali būti visiškai kita, tačiau žmogus, kuris šeimoje, su pažįstamaisiais ir pan. nuo mažens vartojo tarmę, ir bus taip užaugęs. Esminis skirtumas tarp šių apibūdinimų – šeimos ir aplinkos, privačiosios ir viešosios erdvių įtaka.

Tarmiškai kalbantis žmogus 8 kartus sietas su kaimu. Tai, kad tarmiškai šneka kaimo gyventojai, viena vertus, logiška, nes skiriasi kaimo ir miesto erdvės, žmonių gyvenimo būdas. Teigiama, kad „miestų erdvė, taip pat ir kalbinė, greičiau ir ryškiau kinta, ji nuolatos perkonstruojama, veikiama socialinių, politinių, ekonominių, kultūrinių veiksnių ir kasdienės komunikacinės praktikos“ (Ramonienė 2010, 279). Dėl tokio nepastovumo, nuolatinio kitimo, būdingo miestams, tarmės asociacija su kaimu tampa gana įtikinama. Pabrėžiamas ir truputį kitoks mentalinis tipas, jo ryškumas tarp žemaičių, gyvenančių kaime ir mieste (Kalnius 2007a, 108). Kita vertus, daugumai pateikėjų tarminė kalba neasocijuojasi su kaimo erdve, kilme iš kaimo (iš pasirinkusiųjų šį apibūdinimą yra tik po vieną vidurinės ir jaunesniosios kartos atstovą, taigi jaunesnio amžiaus informantams tokia sąsaja gana nepriimtina), o tai reiškia, kad tarminį kalbėjimą respondentai supranta kaip visiškai galimą, netgi įprastą ir miestuose. Tai gana naujas, netradicinis požiūris, rodantis tarmės gyvybingumą, o ne atskirtį kaimuose. Tikėtina, kad pateikėjai nesirinko šio apibūdinimo taip pat dėl daiktavardžio *kaimietis* asociacijos su tam tikru menkinimu, nors žodynuose (*Dabartinės lietuvių kalbos žodynas; Lietuvių kalbos žodynas*) nenurodoma jokia neigiama konotacija. Šiuo atveju tik patvirtinama, kad pateikėjai tarmės nesieja su menkumu ar kitais neigiamais dalykais.

Ne kartą (5) minėtas apibūdinimas *tikras žemaitis*. Jis glaudžiai susijęs su kitais dviem apibūdinimais: *žemaitis* ir *grynakraujis žemaitis*. Tarmė suprantama kaip žemaitiškumo, žemaitiškosios savimonės įrodymas. Jei žmogus kalba tarmiškai, šiuo atveju jis – bendruomenės atstovas, t. y. žemaitis. Patvirtinamas teiginys, kad tarmės mokėjimas yra itin svarbus, laikomas ryškiausiu žemaitiškosios tapatybės reprezentantu (Kalnius 2012, 298). Būdvardžiais *tikras*,

grynakraujis tai dar labiau pabrėžiama, nes ne šiaip žemaitis, bet nekeliantis jokių abejonių. Vėlgi galima šią sampratą gretinti su pačių pateikėjų tautine savimone ir gimtosios kalbos suvokimu.

Tik tris sykius tarmiškai kalbantis žmogus tapatinamas su vyresniu amžiumi. Tai vienas iš tradicinio pateikėjo sampratos dėmenų pagal NORM'o kriterijų (*Atlasas* 2014, 32). Ir dabar dažnai vyrauja tendencija tarminį kalbėjimą sieti su pagyvenusiais žmonėmis. Tiesos esama, nes didžiausia tikimybė, kad būtent vyresnioji karta gerai moka tarmę, išlaikiusi daugiau jos ypatybių. Vis dėlto šis apibūdinimas pasirinktas retai (jį nurodė po vieną visų kartų atstovų), o tai rodo daugumos pateikėjų sąmonėje esant kitokią sampratą. Tarmės vartojimas tapatinamas su įvairių kartų atstovais, skirtingo amžiaus žmonės suprantami kaip galintys kalbėti ir kalbantys tarmiškai. Kartu tai įrodo tarmės gyvybingumą. Sampratą patvirtintų taip pat analizė apie kalbos vartojimą, kai tik retais atvejais galima svarstyti apie kartų įtaką pasirenkant kalbinį kodą.

Du kartus minėtas prigimimas. Tarmę vartojantis žmogus šiuo atveju suvokiamas jau gimdamas įgijęs tarminį kalbėjimą. Kitaip tariant, jei esi gimęs tarmiškai šnekancioje šeimoje ar / ir aplinkoje, neišvengiamai pats kalbėsi taip pat tarmiškai. Galbūt nuo gimimo žmogus jau tarsi įpareigotas kalbėti tarmiškai, jam taip skirta. To pakeisti beveik neįmanoma, nes tarmės vartojimas lygus neišvengiamybei. Taigi su prigimimu įgytas reiškinys suvokiamas kaip nebekintantis.

Tarmiškai kalbantis žmogus dar apibūdinamas kaip besilaikantis tradicijų. Tarmė laikoma vertybe, perduodama iš kartos į kartą, todėl, vartodamas tarmę, žmogus ją išlaiko, t. y. elgiasi tradiciškai. Išryškėja, kad svarbiausia yra ne modernumas (šiuo atveju jį sieti reiktų su bendrinės kalbos vartojimu), o tradiciškumas. Tarmė laikoma tokiu dalyku, kurį reikia išlaikyti, ji yra šalia tautos papročių, simbolių ir kitų, būtinų nepamiršti reiškinų. Paminėtas taip pat su tradicija susijęs panašus apibūdinimas – *reikia puoselėti savo kalbą*. Apibūdinamas ne pats žmogus, bet tiesiogiai išreiškiamas nusistatymas tarmės atžvilgiu: ja rūpintis, ugdyti, prižiūrėti. Pabrėžiama perspektyva, nes jaučiama būtinybė stengtis dėl tarmės (ji vadinama kalba, taigi akivaizdi tarmės kaip gimtosios kalbos samprata). Puoselėjant tarmę, bus išlaikoma ir tradicija, ir gyvybingumas, tęstinumas. Šis požiūris artimas ir Skuodo gyventojų nuomonei, kad jaunimą reikia skatinti vartoti tarmę, nes nebuvo nė vieno respondento, teigiančio, kad nereiktų to daryti (*Miestai ir kalbos II* 2013, 28 žemėlapis).

Būta po kartą apibūdinimų *kitaip negali būti ir kitaip negali kalbėti*. Antruoju pasakymu labiau sukonkretinama, nurodomas kalbėjimas. Viena vertus, požiūris galėtų pasirodyti gana radikalus, nes pabrėžiamas tik vienintelis kalbėjimo variantas – tarmė, o bendrinė kalba tarsi nepripažįstama, nesuvokiama kaip galima ir derama. Jeigu žmogus moka tarmiškai, jis taip ir privalo kalbėti, šiuo atveju – žemaitis turi šnekėti žemaitiškai. Kita vertus, to nereiktų sieti su

radikalumu. Tokios mintys rodo tarmės įprastumą (patvirtina jau minėtą faktą apie tai), jos suvokiama kaip gimtosios kalbos. Negalėjimą kitaip kalbėti dar galima suprasti ir kaip sunkumą vartoti bendrinę kalbą, nes žymiai paprasčiau, lengviau, natūraliau kalbėti gimtąja tarme.

Vieną kartą žmogus, kalbantis tarmiškai, apibūdinamas kaip menkai išsilavinęs. Galima diskutuoti, ar tikrai išsilavinimas turi įtakos (plg. poskyrį apie demografinius duomenis, išsilavinimą, veiklą. Pačių pateikėjų išsilavinimas yra gana įvairus, nevyrauja tik kuris nors vienas (žr. 3 pav.). Kadangi tėra vienas toks atsakymas, beveik visiems pateikėjams tarmė neasocijuojasi su išsilavinimo lygiu. Tai reiškia, kad tiek bemokslis žmogus, tiek turintis puikų išsilavinimą, vienodai gali mokėti ir kalbėti tarmiškai.

Dar vienas apibūdinimas – tai *protingas žmogus*. Tarmės vartojimas siejamas su protingu, išmintingu elgesiu. Tai tarsi geriausias pasirinkimas, sąmoningai suvoktas paties žmogaus. Galbūt manoma, kad, vartojant bendrinę kalbą, elgiamasi jau ne taip protingai ar visai kvailai. Protingumas visada labai vertinamas žmogaus bruožas, siekiamybė, o būti protingam, parodyti, kad toks esi, šiuo atveju galima kalbant tarmiškai. Taigi tarminis kalbėjimas suprantamas ne kaip tamsumo, kvailumo ženklas, bet, priešingai, išminties.

Apibendrinant gimtosios kalbos sampratos, tautinės ir tarminės svimonės poskyrio analizę, galima teigti, kad žemaitiškumas gyvas bei aktualus tiek gimtosios kalbos, tiek tautybės, tiek tarmiškai kalbančio žmogaus, pačios tarmės atžvilgiu. Daugiausia pateikėjų gimtąja kalba laiko ir žemaičių tarmę, o pagal savimonę jaučiasi esą žemaičiais. Tarmė, ją vartojantis žmogus dažniausiai sietas su pagarba tarmei, įpratimu ir patriotizmu.

3.5. Gretinamoji punktų analizė

Poskyryje gretinami Keėvių, Vižaičių, Skuodo, Šarkės, Ylakių, Lūknių, Mósėdzio punktai: pateikėjų demografiniai duomenys, išsilavinimas, veikla; kalbos vartojimas; požiūris į kalbos vartojimą; gimtosios kalbos samprata, tautinė ir tarminė savimonė. Remiantis punktų gyventojų skaičiumi, nuotoliu, administraciniu vietovės statusu, gretinama pačių punktų atžvilgiu.

Demografiniai duomenys, išsilavinimas, veikla. Keėviuose apklausti šeši pateikėjai. Keturi žmonės yra vyresniosios kartos (57 m., 70 m., 80 m., 81 m), vienas – vidurinės (45 m.), vienas – jaunesniosios (18 m.). Apklaustųjų amžiaus vidurkis yra 58,5 m.

Vižaičiuose apklausti aštuoni pateikėjai. Šeši respondentai yra vyresniosios kartos (70 m., 72 m., 79 m., 82 m., 83 m., 84 m.), vienas – vidurinės (48 m.) ir vienas – jaunesniosios (26 m.). Pateikėjų amžiaus vidurkis yra 68 m.

Skuodė apklausti septyni respondentai. Penki iš jų skirtingi vyresniajai kartai (70 m., 71 m., 76 m., 88 m., 89 m.), vienas – vidurinei (31 m.), vienas – jaunesniajai (23 m.). Amžiaus vidurkis yra 64 m.

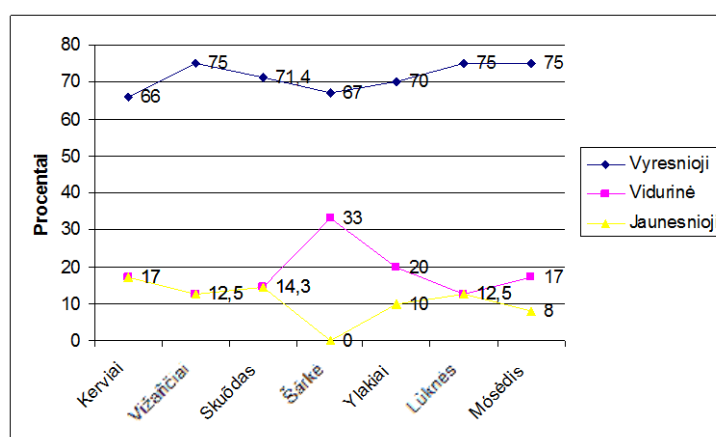
Šarkėje apklausti šeši pateikėjai, iš kurių vyresniajai kartai priklauso keturi (67 m., 69 m., 73 m., 78 m.), vidurinei – du (51 m., 51 m.), o jaunesniosios kartos atstovų nėra. Šarkės punktas yra nedidelis (jame gyvena apie 30 gyventojų, dauguma iš jų vyresnio amžiaus), todėl pagal projekto nuostatus traktuojamų jaunesniosios kartos pateikėjų neapklausta, nes tokių arba nebuvo, arba nesutiko kalbėtis. Neapklausta taip pat ir vidurinės kartos atstovų, tačiau šiuo atveju labiau vidurinei negu vyresniajai kartai linkstama priskirti žmones, teoriškai patenkančius jau į vyresniosios kartos grupę (51 m.). Kadangi pats kartų skirstymas yra gana sąlygiškas dalykas, ypač jei kartų ribas skiria tik 1–2 m., manoma esant svarbu Šarkės punkte tuos pateikėjus skirti būtent vidurinei kartai (ir apskritai ją sudaryti). Apklaustųjų amžiaus vidurkis – apie 65 m.

Iš dešimties Ylakių pateikėjų vyresniosios kartos yra septyni (52 m., 55 m., 61 m., 71 m., 72 m., 75 m., 76 m.), vidurinės – du (38 m., 44 m.), o jaunesniosios – vienas (19 m.). Amžiaus vidurkis – 56,3 m.

Lūknėse apklausti aštuoni pateikėjai. Šeši žmonės yra vyresniosios kartos (74 m., 74 m., 80 m., 85 m., 87 m., 87 m.), vienas – vidurinės (44 m.) ir vienas – jaunesniosios (22 m.). Amžiaus vidurkis yra apie 69 m.

Mosėdžio punkte apklausta daugiausia – dvylika pateikėjų: devyni vyresniosios (59 m., 61 m., 61 m., 73 m., 78 m., 80 m., 81 m., 82 m., 84 m.), du – vidurinės (44 m., 45 m.) ir vienas – jaunesniosios (24 m.) kartų. Amžiaus vidurkis yra apie 64 m.

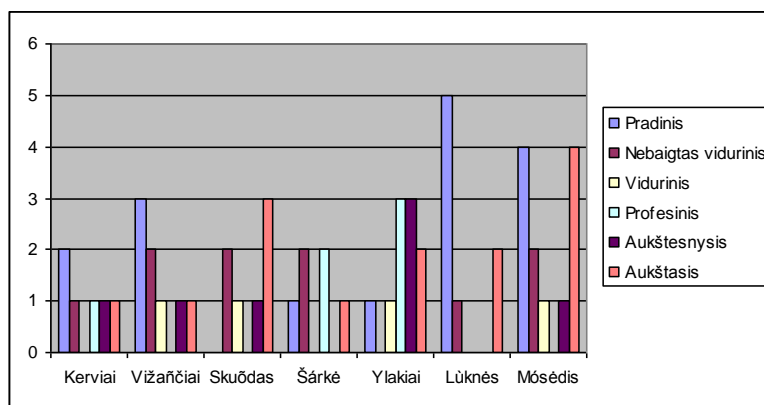
Pateikėjų pasiskirstymas pagal kartas punktuose atsispindi 6 pav.

6 pav. Pateikėjų pasiskirstymas pagal kartas punktuose

Kai kurių punktų respondentų pasiskirstymas visiškai sutampa, pvz., Vižančių ir Lūknių. Daugiausia vyresniosios kartos respondentų (pagal kiekvieno punkto kartų santykį) yra Vižančiuose, Lūknėse ir Mósėdyje (75 proc.), mažiausia – Keėviuose (66 proc.). Vidurinės kartos pateikėjai daugiausia procentų sudaro Šarkėje (33 proc.), o jaunesniosios – Keėviuose (17 proc.). Apskritai visuose punktuose dominuoja vyresniosios kartos pateikėjai.

Kiekvieno punkto pateikėjų skaičius pagal išsilavinimą atsispindi 7 pav.

7 pav. Pateikėjų išsilavinimas punktuose

Didžiausiu išsilavinimo įvairumu pasižymi Keėvių, Vižančių, Ylakių ir Mósėdžio punktų pateikėjai, mažiausiu – Lūknių. Tarp Keėvių, Vižančių ir Lūknių pateikėjų dominuoja pradinis išsilavinimas. Aukštąjį išsilavinimą daugiausia apklaustųjų turi Skuodė, o Mósėdyje pirmą vietą užima aukštąjį ir pradinį išsilavinimą įgiję respondentai. Daugiausia Šarkės pateikėjų turi nebaigtą vidurinį ir profesinį išsilavinimą, Ylakai – profesinį ir aukštesnįjį. Atsižvelgiant į išsilavinimo įvairovę skirtinguose punktuose, darytina prielaida, kad didesnis įvairumas lemia ir požiūrio, kalbinių kodų vartosenos įvairumą. Šiuo atveju Keėvių, Vižančių, Ylakių ir Mósėdžio pateikėjai turėtų būti nevienalytiškesni, o Lūknių – priešingai. Išsilavinimo lygio įtaka taip pat būtų dar viena priežastis kalbėti apie (ne)galimą poveikį, ypač tuose punktuose, kuriuose ryškiau vyrauja kuris nors išsilavinimas. Vis dėlto diskutuotina, ar taip yra iš tikrųjų, nes dažniausiai ryšį tarp išsilavinimo ir konkretaus punkto atstovų sunkoka įžvelgti.

Skirtingų punktų pateikėjų skaičius ir veiklos sritys anksčiau (A) bei dabar (D) pateiktos 8 lentelėje.

Pateikėjų veiklos sritys punktuose

	Žemės ūkis		Amatai, žvejyba		Verslas, prekyba		Administravimas		Technika, inžinerija		Švietimas, kultūra		Sveikatos apsauga		Namų ūkis	
	A	D	A	D	A	D	A	D	A	D	A	D	A	D	A	D
Ke❑viai	3	3	1	1	-	-	-	1	-	-	1	1	-	-	1	3
Vižaičiai	5	6	-	-	-	-	2	-	-	-	1	-	-	-	6	8
Skučiai	2	1	-	-	-	1	-	-	-	-	5	2	1	-	-	5
Šarkė	5	1	-	-	-	-	3	1	2	-	-	-	-	-	1	5
Ylaki❑	7	1	1	3	2	-	2	1	-	1	4	3	-	1	7	9
Lūknės	5	-	2	1	-	-	2	1	-	-	1	-	-	-	3	8
Mósėdis	5	2	-	-	-	1	-	3	-	-	2	-	-	-	-	7

Veiklos pasiskirstymas gana įvairus. Kai kuriuose punktuose ne visomis veiklomis užsiimta ir užsiimama. Rečiausiai minėtos sritys yra sveikatos apsauga, technika ir inžinerija, verslas ir prekyba. Žemės ūkį kaip dabartinę veiklą daugiausia nurodė Vižaičių pateikėjai, kaip ankstesnę – Ylaki❑. Švietimo ir kultūros sritis anksčiau ir dabar populiariausia tarp Skučio, Ylaki❑ respondentų. Administracinis darbas dabar daugiausia dirbamas Mósėdyje, anksčiau tokia veikla dažniausiai užsiėmė Šarkės pateikėjai.

Kalbos vartojimas. Kaip jau analizuota poskyryje apie kalbos vartojimą, nesama jokio įvairavimo tarp punktų pateikėjų kalbant su sutuoktiniais, tėvais ir seneliais. Visi respondentai šiais atvejais renkasi tarminę kalbą. Kai kalbama su vaikais, vaikaičiais, broliais bei seserimis, išsiskiria trys pateikėjai, nes tuomet jie vartoja ne tik tarmę, bet ir bendrinę kalbą. Su vaikais kartais bendrine kalba šneka vyresniosios kartos pateikėjas iš Mósėdžio. Su seserimi ne tik tarmiškai, bet ir bendrine kalba kartais bendrauja vidurinės kartos pateikėja iš Lūknių, o su vaikaičiais dar ir bendrinę kalbą vartoja vyresniosios kartos atstovas iš Ylaki❑. Galima kartų ir išsilavinimo įtaka aptarta minėtame poskyryje. Kadangi tai tik trys pavieniai atvejai, būtų sunku spręsti, ar esama kitų įtakų, ir sieti šiuos pateikėjus su punktais. Ylaki❑ ir Mósėdis turi miestelio statusą, Lūknės yra kaimas (pagal gyventojų skaičių gana nemažas), tačiau abejotina, kad šis veiksnys turėtų bendravimo su šeimos nariais įtakos pasirenkant kalbą.

Įprastojo kalbos vartojimo sfera taip pat nepasižymi dideliu įvairavimu. Dauguma pateikėjų (55) galvoja tarmiškai, tik po vieną pateikėją galvoja bendrine kalba ir tarmiškai bei bendrine kalba. Tik bendrine kalba galvojanti nurodė vidurinės kartos pateikėja iš Lūknių. Ir tarmiškai, ir bendrine kalba galvoja vidurinės kartos pateikėja iš Ylaki❑. Taigi tai skirtingų (tiek punktų dydžiu, tiek išsilavinimu) punktų gyventojos.

Skaičiuoja 52 respondentai tarmiškai. Bendrine kalba skaičiuoja viena pateikėja iš Lūknių (ta pati, kuri ir galvoja bendrine kalba), o abu kalbinius kodus vartoja 4 žmonės. Iš skaičiuojančių tarmiškai ir bendrine kalba pateikėjų du yra vidurinės kartos iš Ylakių, vienas vyresniosios taip pat iš Ylakių ir vienas jaunesniosios iš Mósėdžio. Šiuo atveju labiau išsiskiria Ylakių pateikėjai.

Su gyvūnais tarmiškai bendrauja 51 pateikėjas. Bendrinę kalbą šalia tarmės kartais vartoja dvi vidurinės kartos pateikėjos iš Lūknių ir Ylakių punktų. Lukniškė yra ta pati pateikėja, pasirenkanti bendrinę kalbą galvodama, skaičiuodama. Ylakiškė – viena iš keturių, vartojančių abu kalbinius kodus skaičiuodama. Ši situacija panaši į kalbos pasirinkimą galvoti, nes vėl išsiskyrė Lūknių ir Ylakių respondentės.

Taigi šiek tiek labiau šiais įprastojo kalbos vartojimo atvejais iš visų punktų išsiskiria Ylakių, Lūknių ir Mósėdžio pateikėjai (tie punktai išsiskyrė ir renkantis kalbą šeimoje). Matyti skirtumai ir pagal kartas punktuose: dvi Ylakių informantės yra vidurinės kartos, vienas – vyresniosios; pateikėja iš Lūknių taip pat vidurinės kartos; respondentas iš Mósėdžio – jaunesniosios.

Atsižvelgiant į visas bendravimo kalbos viešumoje pasirinkimo situacijas (parduotuvėje; įstaigose; susirinkimuose, sueigose; su kunigu; su pažįstamais; su nepažįstamais; savo krašte prakalbina pažįstamuosius; savo krašte prakalbina nepažįstamuosius), tarp punktų pastebimi keli gana ryškūs skirtumai. Vižančių punkto pateikėjai visais šiais atvejais vartoja tik tarmę (keli atsakymai nenurodyti). Keėvių respondentai visai nesirenka abiejų kalbinių kodų, tik kurį nors vieną: tarmę arba bendrinę kalbą. Pateikėjai iš Skuodo šiais atvejais visiškai nevartoja vien tik bendrinės kalbos. Kituose punktuose kalbos pasirinkimas yra įvairesnis, nors dominuoja tarmė, pasitaiko ir bendrinės kalbos, abiejų kalbinių kodų pasirinkimų. Vižančiai – gana nemažas kaimas (apie 400 gyventojų), jame įprasta visur vartoti tarmę, ji suprantama kaip geriausias variantas ne tik šeimoje. Keėviai yra mažas kaimas, kuriame gyvena apie 50 žmonių, tik tarmės arba bendrinės kalbos pasirinkimas viešumoje rodytų tam tikrą kategoriškumą, abiejų kalbinių kodų nepainiojimą. Skuodas iš visų punktų yra didžiausias, turi miesto statusą, taip pat ši vietovė – rajono savivaldybės centras. Dėl šios priežasties galima manyti, kad turėtų būti pasirenkama bent retkarčiais tik bendrinė kalba viešumoje, tačiau taip nėra. Tai rodo, kad skuodiškiai pateikėjai (penki vyresniosios, vienas vidurinės, vienas jaunesniosios kartų. Keėviuose ir Vižančiuose taip pat labai panaši pateikėjų kartų sudėtis: dominuoja vyresnioji karta, yra po vieną vidurinės, jaunesniosios kartų atstovą) itin teigiamai nusiteikę tarmės atžvilgiu, visada kokioje nors situacijoje bendrauti bendrine kalba jiems neatrodo tinkamiausias pasirinkimas.

Su vyriausios ir vyresniosios kartų kaimynais visų punktų pateikėjai kalba tarmiškai. Nežymiai skiriasi kalbos pasirinkimas su jaunesniąja karta, nes keturi respondentai nurodė, kad be tarmės vartoja dar ir bendrinę kalbą. Bendrine kalba bendrauja vidurinės kartos pateikėja iš Lūknių, taip pat vidurinės kartos pateikėja iš Ylakių, du respondentai iš Mósėdžio: vienas vyresniosios ir vienas jaunesniosios kartų. Šiuo atveju šiek tiek išsiskiria Mósėdis, tačiau teigti, kad būtent ten labiau linkstama su jaunesniosios kartos kaimynais kalbėti ir tarmiškai, ir bendrine kalba, negalima, nes iš 12 pateikėjų tik du šitaip nurodė. Aiškios tendencijos nesama.

Religijos kalbos pasirinkimo sritis skyla į tris situacijas: meldimosi, ėjimo išpažinties, poterių mokymo. Gretinant punktus, esama kai kurių skirtumų. Nors abiejų kalbinių kodų pasirinkimas apskritai yra retas (tik du atvejai), tačiau vis tiek galima išskirti keturias punktų grupes: 1) Keivų, Šarkės, Lūknių, kur visose situacijose vartojama bendrinė kalba; 2) Skuodo, Mósėdžio, kur pasirenkama tik tarmė arba tik bendrinė kalba; 3) Vižančių, kur vartojama tarmė arba abu kalbiniai kodai; 4) Ylakių, kur būdingi visi trys kalbiniai pasirinkimai: tarmė, bendrinė kalba ir abu kalbiniai kodai. Kaip minėta poskyryje apie kalbos vartojimą, punktai priklauso įvairioms parapijoms. Pirmuoju atveju (Keivų, Šarkės, Lūknių) punktai yra skirtingų parapijų, antruoju (Skuodo, Mósėdžio) – taip pat, tik trečią ir ketvirtą grupelę sudarantys punktai (Vižančių, Ylakių) yra tos pačios parapijos. Galima teigti, kad ši sąsaja neturi įtakos, nes truputį skiriasi kalbos vartojimas, Vižančių, Ylakių punktai nesudaro vienos grupės. Tai reiktų aiškinti tikriausiai pačių žmonių psichologija. Mažai tikėtina, kad pasirinkimams įtaką daro ir vietovių statusas: Keivai, Šarkė, Lūknės – kaimai, Skuodas, Mósėdis – miestas ir miestelis, Vižančiai – kaimas, o Ylakia – miestelis (šiek tiek mažesnis už Mósėdį), nes tiek pirmosios grupės punktai, tiek trečiosios yra kaimai, o kalbos pasirinkimas įvairuoja.

Požiūris į kalbos vartojimą. Aprėpiamas požiūris į kalbos pasirinkimą bendraujant tam tikrose situacijose: privačiai su artimaisiais ir pažįstamais; viešai su artimaisiais ir pažįstamais; su nepažįstamais savo krašte; visada savo krašte; visur ir visada, jei supranta; per radiją ir televiziją. Apibendrinant ir žvelgiant į visas situacijas, tarp punktų esama skirtumų. Šarkėje linkstama rinktis tarmę arba bendrinę kalbą, Skuodė, Mósėdyje – tarmę arba abu kalbinius kodus, o Keivuose, Vižančiuose, Ylakuose, Lūknėse – tarmę, bendrinę kalbą arba abu kalbinius kodus. Dažniausias pasirinkimas yra visų kalbėjimo variantų. Galbūt panašumą tarp skuodiškių ir mosėdiškių pateikėjų galima aiškinti šių punktų nuotoliu – juos skiria nedidelis atstumas. Keivai, Vižančiai ir Ylakia taip pat yra gretimos vietovės, tačiau Lūknės, pagal kalbos pasirinkimą patenkančios į šią grupę, jau kur kas tolimesnis punktas. Dėl šios priežasties svarstyтина, ar nuotolis tikrai turi lemiamos įtakos.

Dar viena požiūrio į kalbos vartojimą dalis skirta išsiaiškinti, kaip tinka rašyti laiškus, žinutes; žiniasklaidoje, kuri skiriama krašto žmonėms; grožinę literatūrą, jei moka. Vižaičiuose tinkamiausia kalba manoma esant bendrinę. Skuodė ir Šarkėje geriausia laikoma bendrinė kalba arba abu kalbiniai kodai. Keiviuose, Ylakuosė, Lūknėse, Mósėdyje esama visų trijų pasirinkimų. Tarp daugumos punktų pateikėjų vyrauja būtent visi kalbiniai kodai. Labiausiai išsiskiria Vižaičiai, kuriuose tik bendrinė kalba supranatama kaip geriausia, jokiaje situacijoje nėra pasirenkama tarmė. Šį faktą sunku aiškinti pačių punktų panašumais ir skirtumais, nesama jokių aiškių sąsajų.

Aiškintasi taip pat, kokia kalba tinkamiausia dainuoti vienam ar su artimaisiais, per iškilmes savo krašte, per radiją ir televiziją savo krašte. Tarp punktų išryškėjo keletas skirtingų atvejų. Skuodė ir Mósėdyje (tai gretimi punktai) deramais laikomi abu kalbiniai kodai, Vižaičiuose – tarmė ir abu kalbiniai kodai, Lūknėse – tarmė ir bendrinė kalba. Didžiausią grupelę sudaro Keiviai, Šarkė, Ylakia, kuriuose tinkamiausi atrodo visi galimi variantai: tarmė, bendrinė kalba, tarmė ir bendrinė kalba. Taigi šių punktų pateikėjų pasirinkimai rodo įvairovę. Sieti visas tris vietas su atstumu ar gyventojų skaičiumi sunku, nes pagal skirtingus aspektus grupuoti skirtingi punktai, o ne visi.

Gimtosios kalbos samprata, tautinė ir tarminė savimonė. Pateikėjų gimtosios kalbos samprata yra nevienoda. Šiek tiek esama skirtumų ir gretinant punktus. Visi pateikėjai gimtąją kalbą laiko šalia lietuvių ir žemaičių tarmę dviejuose punktuose: Skuodė ir Mósėdyje. Dauguma respondentų žemaičių tarmę suvokia kaip gimtąją Vižaičiuose, Ylakuosė, pusė – Keiviuose ir Lūknėse. Labiau išsiskiria Šarkė, kurioje pusė pateikėjų gimtąją kalbą laiko ir žemaičių tarmę, bet dar viena pateikėja kaip gimtąją kalbą suvokia lietuvių šalia gimtosios latvių kalbos. Taigi tarmės suvokimas gimtąją kalbą įvairuoja nuo šimto iki penkiasdešimties procentų. Mažiau negu pusės pateikėjų nėra. Kai kurių punktų sąsaja įžvelgtina nebent pagal atstumą, nes yra netoli vienas kito, pvz., Skuodas ir Mósėdis, Vižaičiai ir Ylakia, tačiau Keiviai ir Lūknės – gana tolimi punktai. Diskutuotina, ar nuotolis tikrai turi įtakos pateikėjų sampratai.

Oficialioji tautybė beveik visų pateikėjų (56) yra lietuvių, tik vienos pateikėjos – latvių. Pagal savimonę esama skirtumų gretinant punktus. Visi pateikėjai iš Skuodo ir Mósėdžio save laiko žemaičiais. Vižaičiuose tokių respondentų yra dauguma, o Keivių, Ylaki, Lūknių punktuose – pusė. Įvairesni atvejai Šarkėje, nes nurodyta lietuvių (2), žemaičių (2), latvių (1) bei lietuvių ir žemaičių (1) tautinė savimonė. Didžiausią grupę sudaro tie punktai, kuriuose po pusę pateikėjų save suvokia esant žemaičiais. Šarkės respondentų įvairovė sunkiai paaiškinama (išskyrus latvių tautybės sampratą, nes būtent iš ten yra latvė pateikėja). Tai, kad visi pateikėjai laiko save žemaičiais Skuodė ir Mósėdyje rodo stiprų jų identitetą, ryšį su kraštu, gimtąją kalbą.

Šiuo atveju pasitvirtintų prielaida, kad gretimų punktų (Skuōdas ir Mōsēdis būtent tokie ir yra) atstovai panašiai mąsto, turi tam tikrų bendrybių.

Analizuota ne tik tautinė, bet ir tarminė savimonė. Apibūdinimai ir jų skaičius apie tarmiškai kalbantį žmogų punktuose pateikti 9 lentelėje.

9 lentelė

Samprata apie tarmiškai kalbantį žmogų punktuose

	Ke□viai	Vižaičiai	Skuōdas	Šarkė	Ylakia □	Lūknės	Mōsēdis
	Skaičius						
<i>Gerbiantis gimtają tarmę</i>	1	1	2	1	7	-	7
<i>Taip įpratęs</i>	1	3	-	2	-	6	1
<i>Patriotiškai nusiteikęs</i>	4	-	-	-	3	-	5
<i>Taip užaugęs</i>	1	5	-	2	-	2	-
<i>Kaimietis</i>	3	1	-	2	-	2	-
<i>Tikras žemaitis</i>	-	-	4	-	-	-	1
<i>Vyresnio amžiaus</i>	1	-	-	1	1	-	-
<i>Taip prigimęs</i>	1	-	-	-	-	1	-
<i>Žemaitis</i>	-	-	2	-	-	-	-
<i>Besilaikantis tradicijų</i>	-	1	-	-	-	-	-
<i>Grynakraujis žemaitis</i>	-	-	-	-	-	-	1
<i>Kitaip negali būti</i>	-	-	-	-	1	-	-
<i>Kitaip negali kalbėti</i>	-	-	-	-	-	-	1
<i>Menkai išsilavinęs</i>	-	-	-	1	-	-	-
<i>Protingas žmogus</i>	-	-	1	-	-	-	-
<i>Reikia gerbti savo tarmę</i>	-	-	-	-	1	-	-
<i>Reikia puoselėti savo kalbą</i>	-	-	-	-	1	-	-
<i>Užaugęs tokioje aplinkoje</i>	-	-	-	1	-	-	-
<i>Žmogus, mylintis savo tarmę</i>	-	-	-	-	1	-	-

Nėra nė vieno apibūdinimo, kuris būtų minėtas visuose punktuose. Beveik visuose, išskyrus Luknės, teigta, kad tarmiškai kalbantis žmogus – *gerbiantis gimtają tarmę*. Vietovė ryškiau išsiskyrė ir pagal išsilavinimo lygius – ten esama mažiausiai įvairavimo. Pagal daugiausia kartų minėtus apibūdinimus visiškai sutampa Ylaki□ ir Mōsēdžio punktai: populiariausias apibūdinimas yra *gerbiantis gimtają tarmę*, sutampa taip pat ir atsakymų skaičius (7). Abiejų punktų daugumai pateikėjų tarmiškai kalbantis žmogus kelia vienodas asociacijas. Šiems punktam bendra tai, kad juose gyvena panašus skaičius gyventojų, vietovės turi miestelio statusą, yra seniūnijų administraciniai centrai. Kitose vietovėse dominuoja skirtingi

apibūdinimai. Keičiuose dažniausiai minėtas apibūdinimas *patriotiškai nusiteikęs* (4), Vižaičiuose – *taip užaugęs* (5), Skuodė – *tikras žemaitis* (4), Lūknėse – *taip įpratęs* (6). Išsiskiria tik Šarkės punktas, kuriame nėra vienos ryškios dominantės, trys apibūdinimai minėti po du kartus: *kaimietis, taip įpratęs, taip užaugęs*. Šarkės pateikėjai taip pat pasižymėjo ir įvairesne tautine savimone.

Esama ir tokių apibūdinimų, kurie minėti kokiam nors viename punkte. Tik Vižaičiuose apie tarmiškai kalbantį žmogų teigta, kad jis *besilaikantis tradicijų*, Skuodė – *žemaitis ir protingas žmogus*, Šarkėje – *menkai išsilavinęs ir užaugęs tokioje aplinkoje*, Mósėdyje – *grynakraujis žemaitis ir kitaip negali kalbėti*. Daugiausia apibūdinimų (4), nebuvusių kituose punktuose, minėjo pateikėjai iš Ylakių: *kitaip negali būti; reikia gerbti savo tarmę; reikia puoselėti savo kalbą; žmogus, mylintis savo tarmę*. Skirtingos asociacijos (tiek dominuojančios, tiek minėtos po kartą) punktuose rodo, kad net mažose ir / ar gretimose erdvėse gyventojai turi savitą pasaulėvaizdį, šiek tiek kitaip žiūri į tą patį reiškinį, pabrėžia kitokius jo aspektus. Šiuo atveju tarmiškai kalbantis žmogus, kartu ir tarmė suvokiami kiekvieno punkto gyventojų savitai.

Apibendrinant gretinamosios punktų analizės poskyrį, pažymėtina, kad tarp įvairių punktų pateiktųjų kalbinio pasirinkimo, požiūrio, gimtosios kalbos, tautinės savimonės sampratų kartais esama ryšio. Kai kuriais atvejais panašumai ar skirtumai išvelgtini remiantis gyventojų skaičiumi, atstumu, administraciniu vietovės statusu, tačiau dažniausiai diskutuotina, ar šie veiksniai turi didelės įtakos.

IŠVADOS

1. Projekto „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“, pagal kurio medžiagą parašytas magistro darbas, vienas iš tikslų – užfiksuoti dabartinę tarminę situaciją. Keičiavimų, Skuodo, Šarkės, Ylakių, Mósédžio taip pat perkelti Vižančių ir Lùknių punktai yra gyvuojantys, atitinkantys perspektyvumo kriterijus.
2. Išryškėjo trys kalbėjimo variantai: tarminis; bendrine kalba; ir tarminis, ir bendrine kalba. Pasirinkimas priklauso nuo konkrečios situacijos, aplinkybių, pateikėjų požiūrio. Galima kartų, išsilavinimo, veiklos sričių įtaka, tačiau ryškios tendencijos nesama. Kai kuriais atvejais aiškesnis kalbinių kodų pasirinkimas ar požiūris yra lemtas skirtingų kartų. Vis dėlto apibendrintai įvardinti kurią nors vieną kartą kaip labiausiai išsiskiriančią (ne)vartojant tarmę negalima, nes visų kartų atstovų pasirinkimas ir požiūris dažniausiai labai panašus.
3. Iš visų galimų kalbėjimo variantų dominuoja tarmė. Beveik vienareikšmiškai tarminė kalba vartojama šeimoje, nėra nė vieno atvejo, kad būtų pasirenkama tik bendrinė kalba. Kalbant su pažįstamais žmonėmis, su kaimynais ir įprastojo kalbos vartojimo situacijose (galvojant, skaičiuojant, bendraujant su gyvūnais) pagrindinis kalbinis kodas taip pat yra tarmė. Nors esama šiek tiek daugiau įvairavimo, dauguma tarminę kalbą renkasi ir viešosiose erdvėse. Pateikėjų požiūris į kalbos tinkamumą bendraujant tiek viešai, tiek privačiai su artimaisiais ir pažįstamaisiais, visada savo krašte, visur ir visada, jei supranta, palankiausias tarminei kalbai.
4. Bendrinė kalba šiek tiek dažniau vartojama religijos sferoje (meldžiantis, einant išpažinties, mokant poterių kitus). Žiniasklaidos ir rašto kalba tinkamesne laikoma taip pat bendrinė kalba. Tokį požiūrį labiausiai galima sieti su įpratimu girdėti bendrinę kalbą per radiją, televiziją, ja skaityti ir rašyti. Sąlygiškai dažniau bendrinė kalba pasirenkama bendrauti su nepažįstamaisiais. Šiuo atveju neatmestina ir etnopsichologijos įtaka.
5. Abu kalbiniai kodai (tarmė, bendrinė kalba) pasirenkami, tinkamiausiais įvardijami dainuojant. Dažnai suvokiami ir kaip derami rašyti bei kalbėti per žiniasklaidą, bendrauti su nepažįstamais žmonėmis. Tarminės ir bendrinės kalbų tinkamumas rodo jų laikymą lygiavertiškais arba tampa kompromisiniu variantu, kai nenorima rinktis tik kurio nors vieno kalbinio kodo, abejojama.
6. Beveik visų (56) pateikėjų oficialioji tautybė yra lietuvių, vienos pateikėjos – latvių. Pagal savimonę respondentai save suvokia skirtingai: 39 (68 proc.) nurodė žemaičių tautybę, 16 (28 proc.) – lietuvių, 1 (2 proc.) – latvių, 1 (2 proc.) – sudvejintą lietuvių ir žemaičių. Žemaičiais save laiko ne tik didžioji dalis vyresniosios kartos respondentų, bet ir absoliuti

dauguma vidurinės ir jaunesniosios kartų pateikėjų. Žemaitiškoji savimone vertintina kaip gyva, svarbi, aktuali tarp įvairaus amžiaus žmonių.

7. Su tautine savimone glaudžiai susijusi gimtosios kalbos samprata. Dauguma pateikėjų (75 proc.) kaip gimtąją kalbą suvokia ne tik lietuvių, bet ir žemaičių tarmę, kuria kalbama, skaitoma, rašoma. Ši samprata artima visų kartų atstovams. Tai įrodo tarmės svarbą įvairaus amžiaus žmonėms, tarminis kalbėjimas nėra tik kuriai nors vienai grupei būdingas reiškinys.
8. Tarmiškai kalbantis žmogus dažniausiai apibūdintas kaip gerbiantis gimtąją tarmę, taip įpratęs ir patriotiškai nusiteikęs. Tarmė suvokiama esanti verta pagarbos, o kalbėjimas tarmiškai laikomas patriotizmo dalimi. Įpratimas rodo kasdienį tarminės kalbos vartojimą, o tai tik patvirtina, kad tarmė suprantama kaip vyraujantis, pagrindinis, svarbiausias kalbinis kodas – tikroji gimtoji kalba.
9. Tarp Kelebių, Vižaičių, Skuodo, Šarkės, Ylakių, Lūknių, Mósėdžio punktų pateikėjų kalbinio (tarmės, bendrinės kalbos, tarmės ir bendrinės kalbos) pasirinkimo, požiūrio, gimtosios kalbos, tautinės savimonei sampratų kartais esama sąsajų. Kai kuriais atvejais panašumai ar skirtumai išvelgtini remiantis gyventojų skaičiumi, administraciniu vietovės statusu, atstumu. Vis dėlto manytina, kad šie veiksniai neturi lemiamos įtakos.
10. Tarmės vartojimas įvairiose privačiose ir viešose erdvėse, žemaitiškosios tapatybės svarba, teigiamas požiūris į tarmiškai kalbančiuosius, rašančiuosius bei pačią tarmę, jos laikymas tikrąja gimtąja kalba įrodo žemaičių tarmės gyvybingumą, aktualumą Skuodo apylinkėse. Tarminis kalbėjimas, kuris yra vienas iš svarbiausių žemaitiškumo, jo reprezentavimo dalių, remiantis pačių pateikėjų realiu vartojimu ir požiūriu, iš esmės laikomas prestižiniu. Dėl šios priežasties Skuodo apylinkių šnektų tęstinumas, gyvybingumas ateityje vertintinas optimistiškai.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Ke❑vių, Vižančių, Skuodo, Šarkės, Ylaki❑, Lūknių, Mósédžio gyventojų apklausos anketos, garso įrašai.

ALIŪKAITĖ, Daiva. Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu. *Taikomoji kalbotyra* [interaktyvus]. 2013 [žiūrėta 2013–03–10]. Prieiga per internetą:

<<http://taikomojikalbotyra.lt/azalija.serveriai.lt/lt/2013/03/horinzontalusis-ir-vertikalusis-kalbos-kontinuumo-skaidumas-xxi-amziaus-kalbejimo-variantai-paprastojo-kalbos-vertintojo-pozivuriu>>.

ALIŪKAITĖ, Daiva 2011a. Kultūrinės tyrimų schemos geolingvistikos paradigmoje: dėl kai kurių sociolingvistikos anketos klausimų. *Valoda*, 2011, nr. 21, p. 11–17.

ALIŪKAITĖ, Daiva. *Naujasis dialektas: galimas tarminio kalbėjimo vertinimo scenarijus*. *Respectus philologicus*, 2010, nr. 18 (23), p. 41–57.

ALIŪKAITĖ, Daiva 2011b. Projektas „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“: kalbos idealai paprastų kalbos bendruomenės narių akimis. *Respectus Philologicus*, 2011, nr. 19 (24), p. 267–268.

ALIŪKAITĖ, Daiva. Tarmiškai kalbančio žmogaus stereotipai: apriorinės eilinių kalbos bendruomenės narių nuostatos. *Respectus philologicus*, 2008, nr. 14 (19), p. 23–45.

Atlasas – XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai). Vilnius: Briedis, 2014. 459 p.

BARANAUSKIENĖ, Viktorija; KRUPICKAITĖ, Dovilė. Lietuvos miestų gyventojų tarminės regioninės savimonės ypatumai (sociolingvistinio tyrimo duomenimis). *Taikomoji kalbotyra* [interaktyvus]. 2012 (1) [žiūrėta 2013–03–10]. Prieiga per internetą:

<<http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2012/10/lietuvos-miestu-gyventuju-tarmines-regionines-savimones-ypatumai-sociolingvistinio-tyrimo-duomenimis>>.

BARAUSKAITĖ, Janina, ir kt. *Lietuvių kalba I: vadovėlis*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995. 335 p.

BARVYDYTĖ, Aušra; KAČIUŠKIENĖ, Genovaitė. Mažeikiškių inteligentų požiūris į gimtąją tarmę: anketinis tyrimas. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 2006, nr. 4 (11), p. 8–14.

BERTAŠIENĖ, Erika. Mažeikiškių tarmės ir bendrinės kalbos sąveika: magistro darbas. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2006.

BLIUMAS, Remigijus. Aukštaičių ir žemaičių etninės priklausomybės determinuotų psichinių reiškinių savitumai. *Etniškumo studijos: teoriniai samprotavimai ir empiriniai tyrimai*, 2000, p. 53–64.

ČEKUOLYTĖ, Aurelija. Etnografinio metodo taikymas sociolingvistiniuose (jaunimo kalbos) tyrimuose. *Taikomoji kalbotyra* [interaktyvus]. 2012 [žiūrėta 2013–03–10]. Prieiga per internetą: <<http://taikomojikalbotyra.lt.azalija.serveriai.lt/lt/2012/04/etnografinio-metodo-taikymas-sociolingvistiniuose-jaunimo-kalbos-tyrimuose>>.

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Šeštas (trečias elektroninis) leidimas. Prieiga per internetą: <<http://dz.lki.lt>>.

DAGILYTĖ, Eglė. Suvalkiečių kalbinės nuostatos: magistro darbas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012.

GIRDENIS, Aleksas; PABRĖŽA, Juozas. *Žemaičių rašyba*. Vilnius – Šiauliai: Žemaičių kultūros draugijos redakcija, 1998. 79 p.

GRUMADIENĖ, Laima. Kaip įgyvendinsime kalbos politiką. *Kalbos kultūra*. Nr. 76 (2003), p. 7–15.

GRUMADIENĖ, Laima. Sociolingvistika ir kalbos kultūra. *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. Vilnius: Gimtoji kalba, 1994, p. 5–13.

GRUMADIENĖ, Laima. Sociolingvistikos aktualijos. *Kalbos kultūra*. Nr. 77 (2004), p. 150–157.

KAČIUŠKIENĖ, Genovaitė; KRUOPIENĖ, Irena. Tarminis tapatumas lietuvių studentų akimis. *Baltu filologija*, 2012, nr. 21 (2), p. 17–26.

KALĖDIENĖ, Laima 2011a. Geolingvistikos radimosi sąlygos Lietuvoje: tarptautinės mokslinės konferencijos tezės [interaktyvus]. 2011 [žiūrėta 2012–03–22]. Prieiga per internetą: <<http://www.tarmes.lt/images/Veikla/Laima%20KALEDIENE.pdf>>.

KALĖDIENĖ, Laima 2011b. Sociolingvistinis lietuvių kalbos tyrimo aspektas: tarptautinės konferencijos tezės [interaktyvus]. 2011 [žiūrėta 2012–04–06]. Prieiga per internetą: <<http://www.tarmes.lt/images/Veikla/Kaledienes%20tezes.pdf>>.

KALNIUS, Petras 2007a. Regioninių tapatumų judėjimo prieštaros dabartinėje Lietuvoje. *Lituanistica*. T. 53, nr. 3(71), 2007, p. 92–112.

KALNIUS, Petras. *Žemaičiai: XX a. – XXI a. pradžia*. Vilnius: Mintis, 2012. 444 p.

KALNIUS, Petras 2007b. Žemaičių etniškumas: esamas ar konstruojamas? *Tautosakos darbai*. T. 34, 2007, p. 15–31.

KARALIŪNAS, Simas. *Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008. 466 p.

- KARKONENS-SVENSONS, Snorre. Latgaliešu rakstu valoda un jaunnorvēģu valoda sociolingvistiskā skatījumā. *Valoda*, 2003, nr. 13, p. 56–62.
- KLIUKIENĒ, Regina. Kalbējimas su tėvais tarmiškai ir gyventojų požiūris į tarmes Žemaitijos miestuose (kiekybinė analizė). *Taikomoji kalbotyra* [interaktyvus]. 2014 (5) [žiūrėta 2014–11–18]. Prieiga per internetą: <<http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2014/04/kalbejimas-su-tevais-tarmiskai-ir-gyventoju-pozuiris-i-tarmes-zemaitijos-miestuose-kiekybine-analize>>.
- KLIUKIENĒ, Regina. Tarmės mieste: mokėjimas, vartojimas ir kalbinės nuostatos. *Miestai ir kalbos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 91–101.
- KONČIUS, Ignas. *Žemaičio šnekos*. 2-asis leidimas. Vilnius: Vaga, 1996. 479 p.
- Lietuvių kalbos atlasas I. Leksika*. Vilnius: Mokslas, 1977. 294 p.
- Lietuvių kalbos žodynas* (elektroninio varianto I leidimas). Prieiga per internetą: <<http://www.lkz.lt>>.
- MARCINKEVIČIENĒ, Rūta. Gyvosios kalbos etnografija. *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. Vilnius: Gimtoji kalba, 1994, p. 47–54.
- Miestai ir kalbos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010. 309 p.
- Miestai ir kalbos II: sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013. 284 p.
- MIKULĖNIENĒ, Danguolė. Lietuvių tarmių tinklas: jo ištakos ir optimizacija. *Acta Linguistica Lithuanica*. T. 68, 2013, p. 71–82.
- MILIŪNAITĒ, Rita. *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009. 246 p.
- MILIŪNAITĒ, Rita. Kalbos prestižas ir jo planavimas. *Kalbos kultūra*. Nr. 83 (2010), p. 202–210.
- MUKIENĒ, Danutė. Žemaitiškų knygų lobynas. *Žemaičių žemė*, 2015, nr. 1, p. 61–63.
- NAKIENĒ, Austė. Žemaičių savimonės paieškos internete. *Tautosakos darbai*. T. 34, 2007, p. 214–219.
- PABRĖŽA, Juozas. Šiaurės žemaičių gimtosios kalbos, tautinės ir tarminės savimonės vertinimas. *XXI amžiaus tarmių tyrimai: geolingvistinė ir sociolingvistinė perspektyvos: tarptautinės tarpdalykinės mokslinės konferencijos tezės* [interaktyvus]. 2013 [žiūrėta 2014–05–25]. Prieiga per internetą: <<http://www.tarmes.lt/images/Veikla/Juozo%20Pabrezos%20pranesimas.pdf>>.
- PABRĖŽA, Juozas. *Žemaičių rašybos patarimai*. Šiauliai: Titnagas, 1991. 42 p.
- PAKALNIŠKIS, Vaidotas. Žemaitiškumas globaliame pasaulyje. *Lietuvos etnologija*. Nr. 1 (10), 2001, p. 199–216.

- PAPAURĖLYTĖ, Silvija; ŽUPERKA, Kazimieras. Lietuvos etninių sričių gyventojų charakterio bruožai kalbos pasaulėvaizdyje. *Kalbos kultūra*. Nr. 83 (2010), p. 185–201.
- PETRULIS, Valdas. Žemaitijos etninės savimonės regiono erdvinė struktūra. *Geografijos metraštis*. T. 38 (1), 2005, p. 163–175.
- Projektas „Kalbų vartojimas ir tautinė tapatybė Lietuvos miestuose“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://projektai.vu.lt/miestaiirkalbos/>>.
- Projektas „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.sociolingvistika.lt/projektai/lietuviu-kalbos-idealai.htm>>.
- Projektas „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <www.tarmes.lt>.
- RAMONIENĖ, Meilutė. Išvados. Kalbos didžiuosiuose Lietuvos miestuose: šiandiena ir perspektyvos. *Miestai ir kalbos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 279–286.
- RAMONIENĖ, Meilutė. Nuostatos dėl bendrinės kalbos ir tarmės: Joniškėlio atvejis. *Kalbos kultūra*. Nr. 79 (2006), p. 137–147.
- RAMONIENĖ, Meilutė. Tarmės socialinė vertė: Lietuvos miestų jaunimo kalbinės nuostatos. *Taikomoji kalbotyra* [interaktyvus]. 2013 (2) [žiūrėta 2014–12–18]. Prieiga per internetą: <<http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2013/08/tarmes-socialine-verte-lietuvos-miestu-jaunimo-kalbines-nuostatos>>.
- RYKLIENĖ, Asta. Bendravimas internetu: kalbėjimas rašant. *Darbai ir dienos*, 2000, t. 24, p. 99–107.
- SPOLSKY, Bernard. Dvikalbystė. *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. Vilnius: Gimtoji kalba, 1994, p. 75–83.
- STAFECKA, Anna. Latgaliešu valoda vai dialekts? *Sociolingvistinė dialektologija: baltų tarmių tyrimai: tarptautinės mokslinės konferencijos tezės* [interaktyvus]. 2011 [žiūrėta 2015–05–17]. Prieiga per internetą: <http://www.khf.vu.lt/dokumentai/failai/katedru/lietuviu/tezes_sociolingvistine_dialektologija_2011.pdf>.
- ŠUKYTĖ, Giedrė. Lietuvos etnografinių regionų atstovai šiuolaikiniuose anekdotuose: suvalkiečio ir žemaičio įvaizdis. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. 2012, t. 14, p. 39–50.
- TRAKYTĖ, Giedrė. Ar žemaitiškos knygos sulaukia savo skaitytojų? *Žemaičių žemė*, 2015, nr. 1, p. 10–12.
- TRUMPA, Edmunds. *Latviešu ģeolingvistikas etīdes*. Rīga: Zinātne, 2012. 254 p.
- TUMĖNAS, Stasys. JAV lietuvių požiūrio į dvikalbystę ir kalbos vertybinės skalės sociolingvistinė analizė. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. 2006, t. 1, p. 163–168.

- TUMĖNAS, Stasys. Kalba ir tarmė: dvikalbystė ar tik lingvistinis džiazas? *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. 2007, t. 3, p. 142–153.
- UNDARAVIČIŪTĖ, Edita. Plungės šnektos kodų kaita: magistro darbas. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005.
- VAICEKAUSKAS, Arūnas. Etnografiniai regionai. *Tradicijos: iliustruota Lietuvos enciklopedija*. Kaunas: Šviesa, 2005, p. 48–53.
- VAICEKAUSKIENĖ, Loreta; SAUSVERDE Ėrika. Lietuvos tarmių rezervatas. Socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis. *Taikomoji kalbotyra* [interaktyvus]. 2012 (1) [žiūrėta 2013–05–15]. Prieiga per internetą:
<<http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2012/12/lietuvos-tarmiu-rezervatas-socialiniai-ir-geografiniai-tarmes-mobilumo-ribojimai-tiesioginiu-tyrimu-duomenimis>>.
- VENSKIENĖ, Asta. Lokalus etnografinis jaunimo tapatumas XIX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje Lietuvoje: kultūros elementų savastis. *Lituanistica*. T. 54, nr. 2(74), 2008, p. 69–81.
- VISOCKIENĖ, Ligita. Lyginamoji pradinių klasių mokinių, tėvų ir mokytojų požiūrio į gimtąją tarmę analizė (sociolingvistinis aspektas): magistro darbas. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 2002. *Visos tarmės gražiausios*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013. 71 p.
- WALTERS, Keith. Dialektologija. *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. Vilnius: Gimtoji kalba, 1994, p. 62–74.
- ZABITIENĖ, Dalia. Tarmės puoselėjimas spaudoje. Skuodo rajono laikraštis „Mūsų žodis“: konferencijos „Etninė kultūra masinėse informavimo priemonėse“ pranešimas [interaktyvus]. 2012 [žiūrėta 2015–05–13]. Prieiga per internetą:
<http://www3.lrs.lt/pls/inter/lrs_search.search?p_q=tarm%EBs+puosel%EBjimas&p_st=1&p_kalb_id=1&p_sl=>>.
- ZINKEVIČIUS, Zigmantas. *Lietuvių dialektologija*: lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija. Vilnius: Mintis, 1966. 541 p.
- ZINKEVIČIUS, Zigmantas. *Lietuvių kalbos dialektologija*: vadovėlis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994. 190 p.
- ŽUPERKA, Kazimieras. *Metalingvistika. Nekalbininkų kalbotyra*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2012. 400 p.

Studijų programa: Lietuvių kalbotyra

Vardas, pavardė: Simona Vyniautaitė

Darbo pavadinimas: Skuodo apylinkių šnektos: sociolingvistinis ir kalbinis aspektai

Darbo pavadinimas anglų kalba: Sub-dialects of Skuodas District: Sociolinguistic and Linguistic Aspects

Darbo vadovas: doc. dr. Juozas Pabrėža

Darbo gynimo data: 2015–06–11

Pagrindiniai žodžiai: *sociolingvistika, šnektos, bendrinė kalba, tarminė kalba, kalbos vartojimas, tautinė savimonė.*

Keywords: *sociolinguistics, sub-dialects, standard language, dialectal language, language use, national self-awareness.*

SANTRAUKA

Magistro darbe siekiama iš įrašytų pokalbių su pateikėjais, transkribuotų rišlių šnektų tekstų aprašyti fonetines ypatybes, būdingas Skuodo apylinkių šnektoms, iš gautų anketinių duomenų iširti šnektas sociolingvistiniu aspektu, sugretinti šnektų duomenis. Svarbiausios analizuojamos sritys yra kalbos vartojimas, požiūris į kalbos vartojimą, tautinė ir tarminė savimonė. Apklausti 57 jaunesniosios, vidurinės, vyresniosios kartų pateikėjai iš Kelebių, Vižaičių, Skuodo, Šarkės, Ylakių, Lūknių, Mósėdžio.

Sociolingvistinių duomenų analizė parodė, kad tarminė kalba vyrauja įvairiose privačiose ir viešose erdvėse, įprastojo kalbos vartojimo situacijose (galvojant, skaičiuojant, bendraujant su gyvūnais). Bendrinė kalba šiek tiek dažniau vartojama religijos sferoje (meldžiantis, einant išpažinties, mokant poterių kitus), ji laikoma tinkamesne vartoti ir rašyti žiniasklaidoje. Abu kalbiniai kodai (tarmė, bendrinė kalba) pasirenkami, tinkamiausiais įvardijami dainuojant, dažnai suvokiami ir kaip derami rašyti bei kalbėti per žiniasklaidą, bendrauti su nepažįstamais žmonėmis. Kai kuriais atvejais pastebima pateikėjų kartų, išsilavinimo, veiklos sričių įtaka. Tyrimas atskleidė, kad dauguma respondentų pagal savimonę jaučiasi esą žemaičiai, o gimtąją kalbą laiko ne tik lietuvių, bet ir žemaičių tarmę – kalbą, skaito, rašo. Tarmiškai kalbantis žmogus ir tarmė dažniausiai siejami su pagarba, patriotizmu, įpratimu. Tarmės dominavimas įvairiais atvejais, žemaitiškosios tapatybės svarba, teigiamas požiūris į pačią tarmę, jos laikymas tikrąja gimtąją kalbą įrodo Skuodo apylinkių šnektų gyvybingumą ir perspektyvumą.

SUMMARY

The Master Thesis is aimed at description of phonetic peculiarities typical for Skuodas district sub-dialects collected from recorded conversations with the presenters and transcribed coherent oral texts; the study of sub-dialects from social-cultural aspect basing on the received questionnaire data; the comparison of sub-dialect information. The most important fields of analysis are the following: the use of language, attitude to language use, national and dialectic self-awareness. 57 presenters of the younger, adult and older generations from Kerviai, Vižančiai, Skuodas, Šarkė, Ylakai, Luknės, Mosėdis were questioned.

The analysis of sociolinguistic data showed that the dialectic language prevails in various private and public spaces, ordinary situations of language use (when thinking, calculating, communicating with animals). The standard language is more often used in religious sphere (when praying, making confession, saying grace); it is considered to be more appropriate for using and writing in mass media. Both linguistic codes (dialectic and standard languages) are chosen and denominated as the most appropriate for singing, are often realized as suitable for writing and speaking in mass media, communicating with unfamiliar people. In some cases one observed the influence of presenters' age, education and spheres of activities. The research revealed that according to self-awareness the majority of respondents consider themselves to be Samogitians, and consider their native language to be not only Lithuanian but also the Samogitian dialect – they speak, read and write. The people who speak using the dialect and the dialect itself are usually related to respect, patriotism and habit. The domination of dialect in various situations, the significance of Samogitian identity, positive attitude to dialect itself, its comprehension as a real native language prove the livability and prospective viability of Skuodas district dialects.